

Over de mol in het gazon en andere bekommernissen

Acht verhalen met inspiratie voor innovatie

Peter Heerema (Locus)

juli 2018

Colofon

Opdrachtgever: Lilian van den Aarsen, directeur Directie Kennis, Innovatie en Strategie (KIS) van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Contactpersoon bij KIS: Karin Kooij

Uitvoering: Locus
Peter Heerema
Haarspit 4, 8332 JM Steenwijk
peter.heerema@planet.nl
www.locus-heerema.nl

Publicatiedatum: juli 2018

Inhoudsopgave

- 1 Aanleiding en opzet
- 2 Met Eric op zoek naar de logica van ons landschap
- 3 Henk en de radicale actualiteit van de toekomst
- 4 Nelly over de nieuwe rol van Rijkswaterstaat als gastheer en speler
- 5 Tracy, nieuwsgierig verhalenverteller in de polder
- 6 Manfred en de waarden die betekenis geven aan het menszijn
- 7 Het ABC van Hans
- 8 Melle en de verbinding van parallelle werelden
- 9 Florentijn prikkelt publiek en ruimte
- 10 Tussenbalans

Bijlage: Adviezen aan KIS uit de acht voor KIS gevangen verhalen

1

Aanleiding en opzet

In het najaar van 2016 is een collectief van Verhalenvangers opgericht. Dat gebeurt op instigatie van Hans Leeftang in het kielzog van het Jaar van de Ruimte 2015. De Verhalenvangers vormen een onafhankelijk netwerk van nieuwsgierige professionals die op zoek gaan naar nieuwe praktijken en de mensen daarachter, die bezig zijn om vorm te geven aan hun leefomgeving en de maatschappelijke opgaven van veranderend Nederland. Het collectief noteert de verhalen van deze pioniers en brengt die verhalen naar beleidsmakers bij het rijk en de provincies, naar politici, naar sleutelpersonen buiten de overheid en naar de media. Zowel het begrip ‘verhalenvangen’ als de term voor het doorvertellen (‘inblazen’) ontleent de Verhalenvangers aan het boek ‘De Grote Vriendelijke Reus’ van Roald Dahl, waarin deze reus dromen vangt die hij gedurende de nacht inblaast bij slapende kinderen.

In het voorjaar van 2017 raakt het collectief van Verhalenvangers¹ in gesprek met verschillende ambtenaren van het toenmalige Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Je zou kunnen zeggen dat wij een of meer opdrachtgevers zoeken om scherper richting te geven aan de te vangen verhalen. Een verhaal wordt immers pas

¹ Sinds die tijd bestaat het Collectief uit 4 zzp'ers en 1 ambtenaar van I&W als verbindingsman tussen vangers en beleid. De 4 zzp'ers zijn Annemarie de Graaf (AMdG Onderzoek), Berny van de Donk ((donk | bouwen met verhalen), Peter Heerema (Locus) en Philine Krosse (Dutchess Design). De verbindende ambtenaar is David van Zelm van Eldik, nu werkzaam bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, DGBRW, Directie Ruimtelijke Ordening, Programma Nederland van Morgen.

relevant wanneer er een gehoor voor is. Als vangers kunnen wij misschien een brug vormen tussen voorbeelden van innovatie in de praktijk en nieuwe inzichten voor rijksbeleid en beleidsuitvoering.

Verhalenvangen voor IenM?

Het onthaal is enthousiast. Al snel vormt zich een viermanschap van directeuren van verschillende directies, die met de Verhalenvangers gedurende een experimentele fase van twee jaar in zee willen gaan. Doel is om te kijken of het verhalenvangen als instrument nuttig kan zijn om praktijken van innovatie en het beleid in Den Haag sterker met elkaar te verbinden. De vier directeuren zijn Hans Tijl, directeur Ruimtelijke Ontwikkeling van DGRW, Lilian van den Aarsen, directeur van de directie Kennis, Innovatie en Strategie (KIS), Donné Slangen, directeur van de Directie Gebieden van DGRW en Erik Pool, directeur van de Directie Participatie (DP).

Na enkele malen overleg met dit directeurenberaad besluiten we in gezamenlijkheid om elke Verhalenvanger te koppelen aan één van deze vier directies en elke opdracht voor verhalenvangen af te leiden uit een concrete beleidsvraag van deze directies. Er ontstaan derhalve vier duo's van vanger en afnemer (klant) bij het ministerie. Het oogmerk van deze koppeling is om de effectiviteit van het inblazen van de verhalen te vergroten. Immers, door (een selectie van) verhalen rechtstreeks te verbinden met concrete vraagstukken waar ontvangers binnen het ministerie zelf mee worstelen, creëren we een 1-op-1 relatie met een afnemer, die zelf meedenkt over welke verhalen in zijn of haar specifieke beleidstraject van belang zijn om te gaan vangen. Dit laatste betekent ook dat het eindresultaat/het product van ons aanbod op voorhand niet vast staat. Dit is voor elke betrokken directie en situatie anders en wordt in de duo's en mede door de behoefte en context van de directies bepaald. Ik word als Verhalenvanger gekoppeld aan de directie Kennis, Innovatie en Strategie (KIS) van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat² met als begeleidster/eerste aanspreekpunt Karin Kooij van deze directie.

² Bij de vorming van het kabinet Rutte-3 is sprake van een departementale herindeling. Een deel van de taken van het voormalige ministerie van Infrastructuur en Milieu wordt overgeheveld naar het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, waaronder het ruimtelijke beleidsveld. Dat betekent dat ons

De focus van het verhalenvangen voor KIS

In samenspraak besluiten Karin Kooij en ik om de focus van het verhalenvangen voor KIS te richten op het thema 'inspiratie voor innovatie'.

KIS is een stafdirectie van het departement, die gericht is op het verbeteren van de maatschappelijke prestaties van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en om IenW toekomstbestendig te houden. Eén van de sporen daartoe is het aanjagen van het innovatief klimaat en innovaties. Het inhoudelijke voortouw voor innovatie ligt bij de beleidskern van het departement en KIS zet zich onder meer in om IenW een kritische spiegel voor te houden en te prikkelen op eventuele blinde vlekken die KIS signaleert. Daarmee worden ook signalen van buiten naar binnen gehaald (zie Werkprogramma KIS 2018). Voor dit zgn. 'ontzorgen van het primaire proces van beleid, uitvoering en inspectie' worden door KIS onder andere activiteiten ondernomen zoals het organiseren van masterclasses of een summerschool. Het lijkt Karin en mij een prima oefening om te kijken of het instrument van het verhalenvangen een rol kan spelen ten behoeve van reflectie, prikkeling en spiegeling binnen KIS cq. IenW.

De focus van het verhalenvangen voor KIS is daarmee niet gericht op het voor het voetlicht brengen van vernieuwende praktijken op een specifiek beleidsveld (zoals stad, energie, mobiliteit o.i.d.), maar op het richten van de schijnwerper op het thema innovatie als zodanig. We bedenken daarvoor de volgende probleemstelling:

Welke ontwikkelingen in het maatschappelijk-ruimtelijke veld zien voorlopers, anders denkenden of mensen met goede voelsprietten in de samenleving op ons afkomen, waar het ministerie op een of andere manier rekening mee zou moeten houden bij beleidsontwikkeling, de voorbereiding van politieke keuzes en de inrichting en cultuur van de eigen organisatie?

We zijn ons er van bewust dat de uitkomsten nogal afhankelijk zijn van de personen, die we willen of kunnen spreken. We besluiten om dit dilemma als het ware te

directeurenberaad interdepartementaal is geworden en dat de Verhalenvangers de facto werkzaam zijn voor twee ministeries (IenW en BZK). Ook dat zou je als experiment kunnen beschouwen.

omzeilen door de weg van de serendipiteit te volgen. Serendipiteit is iets waardevols vinden waar je in eerste instantie niet naar op zoek bent. Maar het is meer dan toeval. Men moet ook de creativiteit of intuïtie bezitten om de waardevolle toevalligheid te zien (n.b.: serendipiteit heeft veel belangrijke uitvindingen tot gevolg gehad. Bekend zijn onder andere plastic en de ontdekking van penicilline). Uit een door ons samen opgestelde intuïtieve groslijst van interessante personen selecteren wij vijf namen voor een eerste ronde van gesprekken en later nog eens drie voor een tweede ronde. Onze hoop en verwachting is dat deze acht mensen op een oorspronkelijke of niet-vanzelfsprekende manier vragen zullen opwerpen of kwesties aan de orde zullen stellen, die kunnen aanzetten tot reflectie bij het ministerie over dominante paradigma's, gebruikelijke routines en standaardwerkwijzen of rolopvattingen.

De uitvoering van de gesprekken

De acht gesprekken vinden plaats in de periode oktober 2017 tot en met mei 2018. Elk gesprek is voorbereid op basis van een quick scan via internet op basis waarvan per persoon een kort profiel is opgesteld. Leidraad voor elk gesprek is een korte lijst van zeven vragen. Zowel de korte profielschets als de vragen zijn niet vooraf voorgelegd aan de te interviewen persoon met het oogmerk om elk gesprek zo oorspronkelijk mogelijk te houden.

De zeven vragen zijn:

1. Wat zijn je roots?
2. Wat drijft je? Waar droom je van?
3. Waar loop je tegenaan en hoe ga je daarmee om?
4. Wat is je huidige project of praktijk?
5. Hoe zou je KIS kunnen helpen en hoe zou KIS jou kunnen helpen?
6. Hoe ziet jouw Nederland van Morgen er uit?
7. Wat wil je ons nog meegeven?

Alle gesprekken zijn gevoerd door mijzelf samen met Karin Kooij van KIS/I&W. Elk gesprek is opgenomen. Conceptteksten zijn voor instemming en/of correctie voorgelegd aan de desbetreffende verhalenverteller waarna door mij een definitieve versie van het verhaal is gemaakt, waarin hun opmerkingen zijn verwerkt.

2

Met Eric op zoek naar de logica van ons landschap

Aan het woord is Eric Luiten. Hij is als landschapsarchitect opgeleid in Wageningen. Hij heeft onder andere gewerkt bij Staatsbosbeheer en H+N+S Landschapsarchitecten en (als supervisor) bij de Dienst Landelijk Gebied. Hij was hoogleraar Erfgoed en Ruimtelijk Ontwerp aan de TU Delft en Rijksadviseur voor Landschap en Water. Eric houdt van vanzelfsprekende landschappen. Meer aandacht voor landschapsanalyse en minder nadruk op esthetiek, is één van zijn boodschappen. Hij maakt zich zorgen over de fragmentatie van het Nederlandse landschap en de nader te onderbouwen rol van grotere natuurlijke systemen, zoals de rivieren en grote wateren, om bij te dragen aan landschappelijke samenhang. We spreken elkaar in Delft op de laatste dag van oktober in 2017. Wat drijft hem als landschapsarchitect en hoe kijkt hij als kind van de 20^e eeuw aan tegen de opgaven aan het begin van deze eeuw?

‘Er zijn een paar herinneringen, die voor mij bevestigen dat ik werkelijk als landschapsarchitect geboren ben’, zegt Eric. Onmiskenbaar voorbestemd. ‘Ik was denk ik zo’n jaar of 8 toen ik gewapend met millimeterpapier, liniaal en potlood de plattegrond van onze achtertuin in Nijmegen tekende. De tweede herinnering is van rond mijn 14^e. Ik keek naar een documentaire op TV over georganiseerde, grootschalige herbebossing in Israël. Ik werd werkelijk meegezogen in de

ongelooflijke gedachte om in een woestijn doelbewust bosmilieus aan te leggen en dat jaar op jaar te monitoren. De derde, euforische herinnering was na mijn middelbare schooltijd. Ik was toen zo'n typische twijfelaar. Dat veranderde op slag toen ik in de studiegids van de Landbouwhogeschool las dat je zoiets als landschapsarchitectuur kon studeren in Nederland. Ik wist onmiddellijk: dát wil ik worden!

Landschap als product van menselijk handelen

Die nieuwsgierigheid blijft, net zoals het besef dat het landschap in onze contreien mede het resultaat is van in de tijd opeenvolgend menselijk handelen. Gaandeweg ontdekt hij dat hij als architect niet zozeer mooie dingen wil maken, maar relevante dingen. 'En dat kunnen we heel goed in dit landje, al centennia lang', zegt hij. Op dat punt heeft de opleiding het overgenomen van de naïeve projectie op millimeterpapier van de achtertuin in zijn jeugd. Hij wil iets realiseren dat er toe doet. 'Ik maak me wat minder zorgen over de visuele kwaliteit, omdat ik overtuigd ben dat als iets om andere redenen goed ontworpen is, het vanzelf ook een esthetische genoegdoening zal opleveren of ons oog zal strelen op een wijze die misschien minder voorspelbaar was, maar ons toch zal bevallen', zegt hij. Dat maakt hem tot een ontwerper, die vooral nieuwsgierig is naar utiliteit en stabiliteit van het landschap en allerlei visuele effecten grotendeels voor lief neemt.

De constructivistische noodzaak om achter de coulissen te kijken

Hij herinnert zich een mooie discussie in Noord Nederland. Toen hij in de jaren tachtig bij Staatsbosbeheer in Groningen werkte, leidde een subsidieprogramma voor snelgroeiend hout op braakliggend land tot commotie in de Groningse landschapswereld over aantasting van de visuele kwaliteit van het landschap. Hij bracht hier tegenin dat het vlakke landschap daar het resultaat is van geomorfologische eigenschappen in combinatie met agrarische teelten en dat als de logica van dat boerenbedrijf zou leiden tot een nieuwe teelt van populieren, hij de boeren niet zou kunnen verplichten om koolzaad te verbouwen omdat dat zo mooi geel kleurt en je er altijd overheen kunt kijken. Maar dat overtuigde de goegemeente niet.

‘Ik noem dat sindsdien “achter de coulissen kijken”. Dat betekent dat de ontwerper zich moet afvragen: hoe zit dit landschap in elkaar, wat zijn de dwingende factoren dat het er zo uitziet en in welke mate zijn die factoren beïnvloedbaar?’ Die factoren zelf geven aanleiding om een gesprek te voeren over de stabiliteit of kwetsbaarheid van het landschap. ‘Ik heb dat altijd een interessantere invalshoek gevonden dan het componeren. Ik reken mijzelf dan ook tot de constructivisten in ons vak en wil dat het landschap stevig in elkaar zit.’

Zijn advies als Rijksadviseur voor Landschap en Water over de plaatsing van windmolens in de Veenkoloniën heeft dezelfde ondertoon. De constructie van het landschap in die regio kan volgens hem buitengewoon goed worden aangevuld met een volgende “teelt” (zoals stroomopwekking door windmolens) vanwege het verband met het ontstaan, de structuur en het gebruik van het landschap daar. ‘Ook de regionale economie kan wel een *uplift* gebruiken, want de boeren daar lopen aan het eind van het agrarisch peloton.’ Bovendien is de plaatsing van windmolens reversibel. Als het niet meer rendeert, kan je ze weg doen en is er niets onomkeerbaar verwoest in het landschap. De commotie in de Veenkoloniën heeft volgens hem dan ook veel meer te maken met het negeren van de zeggenschap en betrokkenheid van de bewoners door de overheid, dan met het verstoren van het uitzicht voor boeren en burgers. ‘Als die windmolens straks voor jou gaan draaien, ben je misschien ook wat minder kritisch over het visuele effect.’

Ook in discussies over het veenweidegebied (zoals het Groene Hart) of over stedelijke verdichting langs snelwegen, zoals bij de A4 in Leiderdorp, signaleert hij een tekort aan “achter de coulissen kijken”. Het visuele element domineert in die discussies, terwijl het volgens hem veel meer zou moeten gaan over de vraag welke factoren van invloed zijn op die topografieën en hoe je kan bijsturen opdat de situatie er beter van wordt. Voor het veenweidegebied is dat bijvoorbeeld klip en klaar. De bodem oxideert en is straks onomkeerbaar verdwenen. ‘Als die bodem als fundament van het landschap niet intact blijft, ben je in visuele zin natuurlijk met een schijngevecht bezig’, zegt Eric.

Wie let op de landschappelijke constitutie van Nederland?

Na zijn Groningse periode is Eric minder gaan ontwerpen en heeft hij zich steeds nadrukkelijker opgeworpen als “factoranalyticus”, die op zoek is naar de wordingsgeschiedenis van het landschap en het krachtenveld, de belangen en de verantwoordelijkheden van partijen. Hij wil mensen helpen om die factoranalyse te maken door hun een repertoire en gereedschapskist aan te reiken.

Zo ziet hij ook de door hem opgestelde “Landschappelijke Constitutie van Nederland”. Daarin onderscheidt hij vijf ontginningen. Dat zijn min of meer systematische manieren waarop wij het land hebben vormgegeven op basis van onze behoefte om het hier bewoonbaar te houden, een bestaan te verwerven en een veilige omgeving te maken tegen de achtergrond van de stand van de techniek, de fysieke kenmerken van ons land en de mate van maatschappelijke georganiseerdheid.

Lang was die topografie van Nederland redelijk vanzelfsprekend. Eén van zijn huidige zorgen is dat we eigenlijk niet meer weten welke drijfveren dominant moeten zijn in de verandering van de fysieke omgeving. De verwarring is groot. ‘We zijn met elkaar met een gezelschapsspel bezig waarvan niemand de regels goed kent, geen onderscheid wordt gemaakt in volgorde van hoofd- en bijzaken én geen consensus bestaat over waarden die zichzelf voortbrengen en waarden die verdedigd moeten worden,’ constateert hij. ‘Dat komt niet vanzelf goed, zeker niet met de grotere verbanden die het Nederlandse landschap typeren’, vreest hij.

Met die landschappelijke constitutie als onderlegger van grote landschapsverbanden in ons land, wilde Eric als Rijksadviseur anderen in de gelegenheid stellen om hun ambities te positioneren. Zijn teleurstelling is groot als blijkt dat de ruimtelijke departementen er niets mee te maken willen hebben. Ze vinden het achterhaald, een nostalgisch gedoe. Het Rijk heeft zijn verantwoordelijkheid voor het landschap immers volledig geschrapt en laat het aan anderen over om adoptieouder te zijn. Zoals Staatsbosbeheer (met onder meer de Nationale Parken) en Natuurmonumenten (met de regionale landschapsdialogen). ‘Maar het ontbreekt aan een goed gefundeerde verdeling tussen de nationale landschappelijke structuren,

waarvoor het Rijk toch een oogje in het zeil moet houden, en de meer regionale en lokale structuren, waar je makkelijker anderen op kunt aanspreken', zegt Eric.

We moeten de logica terugvinden in hoe we ons land inrichten en gebruiken

'Wat ik nu zie gebeuren', zegt Eric, 'is dat het Rijk steeds verfijnder bezig is met het doorgronden van het ruimtelijke programma voor Nederland (i.c. de grote ruimtelijke opgaven waar ons land voor staat, zoals de energietransitie en de circulaire economie) en hoe dat over het land en de samenleving verdeeld zou kunnen worden. Maar de confrontatie van dat ruimtelijke programma met het bestaande landschap, dat het resultaat is van eeuwenlange manieren van doen, eigendomsverhoudingen, verantwoordelijkheden en collectieve waarden die dan onder druk komen te staan, die confrontatie wordt verwaarloosd. Nou, die landing gaat niet vanzelf.' En hij beweegt zijn twee handen, de rechterhand boven en de linkerhand onder, ter illustratie van de afstand tussen programma en waarden, die niet bij elkaar komen. 'Misschien denkt het Rijk wel dat als het programma eenmaal moet landen, er wel automatisch anderen zijn die dat inpasbaar maken of een verzoeningsmodel verzinnen, waardoor het lijkt te passen.' Het omgevingsbeleid zou zich daarentegen moeten realiseren dat waarden beperkingen oproepen en bepaalde omgangsvormen vergen, dat je niet overal alles kunt doen en dus het programma zal moeten manipuleren om het te kunnen laten landen.

Als landschapsarchitect die houdt van vanzelfsprekende topografieën, gaat hem dat aan het hart. De logica in hoe we ons land inrichten en gebruiken dreigt te verdwijnen. Het vergt ontwerpvaardigheid om dat te keren. Hij vergelijkt het met hoe de landschapsarchitectuur in het traject van Ruimte voor de Rivier stap voor stap de wateropgave heeft leren kennen en daar geloofwaardig over heeft geadviseerd. En ook pas begonnen is met tekenen, toen we werkelijk begrepen hoe de vork aan de steel zit. Ruimte voor de Rivier is een treffend voorbeeld waarbij Eric's beide handen wel op elkaar komen: de kwantitatieve afvoeropgave van rivierwater is op een geweldige wijze verbonden met de eigenschappen van een ruimtelijk systeem dat bepaalde waarden, kenmerken, potenties en beperkingen kent.

De verschillende landschapstypen moeten dan ook onderzocht worden op hun vermogen om opgaven op te vangen, opdat één topografie ontstaat die in al zijn samengesteldheid weer een zekere logica uitstraalt. Dat noemt hij graag het maximum laadvermogen van een landschap. Dat laadvermogen heeft duidelijke maatschappelijke dimensies. Denk aan urgenties, slimme combinatiemogelijkheden, hypes en de nuancering van regelgeving. Als voorbeeld noemt hij wederom de plaatsing van windmolens. Hoewel veel mensen het geen gezicht vonden, vindt Eric het logisch en begrijpelijk dat vrijwel elk erf in Friesland nog niet zo heel lang geleden een eigen windmolen had als onderdeel van het agrarisch bedrijf. Zo'n ensemble verklaarde zichzelf. Nu de molens groter worden, is het even logisch en begrijpelijk om ze te clusteren in windmolenparken.

Over het risico van fragmentatie van het landschap in het Nederland van Morgen

Eric is bang dat de topografie van ons land steeds verder verkrumelt. 'We verwaarlozen (of vanuit ander perspectief: overwinnen) het organiserend vermogen van een bepaalde bodemgesteldheid, een bepaalde occupatiegeschiedenis en een bepaalde verdeling van eigendommen en gebruik, die –als je goed kijkt – delen van ons land nog van elkaar doen onderscheiden.' Hij wijt dat aan de verworvenheden van de techniek (teelten, bouwwijzen e.d.), vermenigvuldigd met het verleggen van verantwoordelijkheden voor ruimtelijke beslissingen naar de lokale overheid, vermenigvuldigd met het verdampen van de goede smaak (wat is nog mooi?) tot de zoveelste macht. 'Eigenlijk is dit proces al langer aan de gang', zegt Eric.

Deze verkrumeling (die niet noodzakelijkerwijs minder kwaliteit oplevert) kan in zijn ogen louter bestaan bij de gratie van enkele sterke, grote systemen. Het rijkswegennet laten we ook niet versplinteren. Zo moeten er een paar landschappelijke systemen worden aangewezen die de verkrumeling tolereren. Als voorbeeld noemt hij de groenblauwe dooradering van Gelderland als systeem dat bijdraagt aan landschappelijke samenhang op de schaal van een provincie en tegelijkertijd tolereert dat de boerenstand zich verder specialiseert en links en rechts allerlei recreatie- en bewonersinitiatieven zich voordoen. 'Ik denk dat de Nationale

Omgevingsvisie moet agenderen (zonder overspannen te willen reguleren) welke grotere nationale systemen we willen vrijhouden van die fragmenterende effecten, ook omdat we ze in tijden van klimaatadaptatie gewoon nodig gaan hebben. Denk bijvoorbeeld aan de rivieren, de spoor- en snelwegen, het IJsselmeer en het kustfundament. Daarnaast zijn er grote delen van Nederland, die niet zo substantieel bijdragen aan het gezond houden van grotere systemen, waar we rustig een zekere mate van fragmentatie kunnen tolereren. Dat is dan misschien ook wel heel erg mooi', zegt Eric.

We gaan richting afronding van ons gesprek. De vier jaren als Rijksadviseur, die net achter hem liggen, hebben hem beter gemaakt, alerter ook op hoe beleid tot stand komt en welke impact dat kan hebben op onze leefomgeving. Tegelijkertijd staat hij voor de spiegel van de 21^e eeuw zich af te vragen of bepaalde reflexen van hem (als kind van de tweede helft van de 20^e eeuw) nog wel geldig zijn. Bijvoorbeeld of maatschappelijke organisaties voldoende bereid, beschikbaar en bekwaam zijn om delen van de voorheen automatisch door de overheid toegeëigende belangen en ambities over te nemen. Hij weet niet of dat gaat lukken, maar is er langzamerhand wel iets optimistischer over geworden. De gezamenlijke adoptie van het initiatief voor een landschapsagenda voor de Metropoolregio Amsterdam door Natuurmonumenten en de Vereniging Deltametropool (een maatschappelijke coalitie die tot stand kwam in het kader van de vierde Landschapstriënnale in de Haarlemmermeer) is een positief voorbeeld. 'Zou dat ingegeven zijn door het feit dat de overheid het niet meer beter weet of wil weten? Misschien is de echte deskundigheid onderhand verplaatst van de overheid naar maatschappelijke organisaties, een soort verkrumming in professionele zin', zegt Eric. 'We leven in een interessante tijd, niets is zeker, alles is permanent in beweging, we experimenteren veel en van elke stap leren we en het is ook razend complex. Heel wat lastiger dan het ruitjespapier, de liniaal en het potlood uit mijn jeugd.'

3

Henk en de radicale actualiteit van de toekomst

Hoeveel professoren filosofie, die kampioen van Nederland zijn geweest in de Japanse zwaardkunst kendo en geboren en getogen zijn in een Rotterdams arbeidersmilieu op Noordereiland telt Nederland? Eén toch maar? Karin Kooij en ik spreken die ene, bijzondere man thuis, in zijn flat op 4 hoog aan de Prins Hendrikstraat in de havenstad. Henk Oosterling is nu met emeritaat, maar houdt niet van afscheid nemen. Dat past wel in zijn opvatting over het circulaire karakter van het leven. Sport en clubhuis hebben zijn mentale ruimte vergroot en hij leerde woede omzetten in constructieve kracht. Dat leert hij met zijn stichting Rotterdam Vakmanstad nu ook aan basisschool- en (V)MBO-leerlingen die betrokken zijn bij zijn initiatief. Hij heeft meer dan dertig boeken op zijn naam staan en wij zijn nieuwsgierig naar zijn ideeën en wat hem beweegt.

Henk Oosterling is een Rotterdammer in hart en nieren en tegelijkertijd ook een wereldburger. Hij is opgegroeid op het Noordereiland en heeft – met uitzondering van een korte periode in Japan – nagenoeg zijn hele leven op het eiland gewoond. Zijn flat met uitzicht op de Maas en de instituties aan de overkant is zijn thuis ('grot' noemt hij het) en uitvalsbasis. Een mooie vervlechting van netwerken: sociale contacten nabij en de wereld via Macbook onder handbereik. Het zal ook niet toevallig zijn dat deze plek op het Noordereiland precies in het midden van

Rotterdam ligt en Noord en Zuid met elkaar verbindt. 'Die connectie is filosofisch acceptabel voor mij', zegt hij, 'er precies tussenin'. Net zoals de brandgrens van *friendly fire* uit de Tweede Wereldoorlog, die dwars door zijn kamer loopt.

De vormende kracht van het buurthuis

Henk is groot geworden in een clubhuis in Rotterdam-West. In die tijd was hij een onmogelijk mannetje met een veel te grote mond. Lang haar, recalcitrant en waarschijnlijk niet zo aimabel. Eigenlijk ook een soort overlever, net zoals (maar dan op een andere manier) zijn ouders *survivors* waren. Hij is de enige uit het gezin die doorleert, via mulo, havo, kweekschool en gymnasium naar de universiteit. Dat is in zijn milieu niet gebruikelijk en al zeker niet om filosofie te gaan studeren. 'Mijn moeder snapte wel waar ik mee bezig was, maar mijn vader was altijd een opleiding te laat', zegt hij. Hij leert zijn woede over miskenning om te zetten in een positieve kracht. Zo haalt hij bijvoorbeeld in één jaar zijn gymnasiumdiploma.

Het fundament voor die productieve kracht ligt in het clubhuis, waar hij al jong kind aan huis is. Met judo, tafeltennissen, voetballen, biljarten, de zeeverkenners, karate en pas veel later kendo en andere activiteiten, leert hij om zijn energie op een heel andere, productieve manier te focussen. De leraren die hij heeft, zijn cruciaal geweest op dat pad. Hij herkent dus die woede, nu in Rotterdam-Zuid. 'Ik werk met die ventjes op Zuid - met ouders met een migrantenachtergrond -, die een bepaald soort inverse energie hebben, waar trots, miskenning en defensieve agressie onder zit. Vakmanstad leert ze om die agressie om te draaien.' Die ervaringen van toen en nu grijpen als een *feedbackloop* in elkaar. 'Ik denk en ervaar wat ik meemaak ecologisch waardoor steeds nieuwe samenhangen ontstaan. Dat maakt dat alles wat ik meemaak en heb meegemaakt met elkaar verbonden blijft. Zijn meest recente boek, zijn magnum opus "Waar geen wil is, is een weg" laat zich door deze filosofisch onderbouwde *feedbackloops* lezen als een portfolio van zijn levenservaringen en filosofische inzichten.

Ecologisch leven in een cyclisch ervaringsperspectief

'Ecologie omvat voor mij veel meer dan de milieu- of klimaatproblemen die het gevolg zijn van onze technologische interventies in ecosystemen. Door cultuur en

natuur nog steeds tegenover elkaar te zetten begrijpen we niets van onze volkomen dolgedraaide wereld. In onze technologische media gaan natuur en cultuur namelijk in elkaar over. *The medium is the message*, zei Marshall McLuhan al in 1964.

Technologie schept steeds nieuwe 'primaire' behoeften. Daar ligt voor mij de crux van onze ecologische problemen. Door die hybride verstrengeling kunnen we niet meer zonder onze media leven. Die middelen bepalen niet alleen onze behoeften en verlangens, maar ook ons dagelijks ritme. In die zin zijn wij radicaal middel-matig. Het gaat er echter om natuur en cultuur circulair te denken.'

Dat geldt trouwens ook voor de relatie tussen cultuur en geschiedenis. De gepolariseerde Zwarte Piet discussie is een voorbeeld van de collectieve onwil om onze geschiedenis te herijken. Ook het debat over de islam in Nederland getuigt van zo'n blinde vlek. 'Weet jij welk land in 1917 de grootste moslimnatie ter wereld was? Het Koninkrijk der Nederlanden met zijn toenmalige koloniën! Weinigen beseffen dat, maar dat heeft met precies dezelfde koloniale blinde vlek te maken als waarvan sprake is bij het Zwarte Pieten. 'Het blootleggen van die blinde vlekken vergt een historisch *feedbackloop*.' Zo'n circulaire herijking vat Henk ook op als deel van een culturele ecologie die hij in zijn interculturele filosofie heeft uitgewerkt. 'Maar de meeste mensen leven niet circulair, die sluiten periodiek delen van hun leven af en willen met eerdere ervaringen vaak niets meer te maken hebben. Ook dat is een vorm van cognitieve dissonantie. De meesten van ons leven nog in de veronderstelling dat er een cumulatief progressieve, lineaire tijd is, waarin we steeds redelijker en zedelijker worden. Nou dat is niet zo', zegt Henk. In "Waar geen wil is, is een weg" propageert hij wat hij noemt 'intercultureel doendenken' op basis van ideeën uit de praktijk van Japanse krijgskunsten, het zenboeddhisme én westerse bronnen. Op Zuid past Henk dit gedachtengoed toe in zijn educatieve projecten. Zijn cirkel is rond.

De importantie van opvoeding en onderwijs

Als het gaat om opvoeding en onderwijs, is de eerste vraag die hij stelt: 'In wat voor een wereld kunnen we leven?' Dan kijk je naar de mensen die in deze wereld leven. 'En dan dient zich de vraag naar de rol van opvoeding en onderwijs aan.' Hij is overtuigd dat de 21^e eeuw totaal ander onderwijs en een andere opvoeding vergt. Als

je daadwerkelijk iets wilt veranderen, moet je diep in de onderwijskolom beginnen. Zo biedt de UNESCO een scala van skills waarin *'medialiteracy'*, *'ecological awareness'* en *'global responsibility'* als cruciale vaardigheden zijn opgenomen. De Stichting Leerplanontwikkeling Nederland (SLO) heeft tot zijn verbazing de tweede vaardigheid helemaal niet in hun vertaling van die schaal overgenomen. In de huidige gesprekken over het nieuwe curriculum - curriculum.nu - is gelukkig wel een ontwikkeldomein 'Mens & natuur' opgenomen. Maar het blijft de vraag of daarin een nieuwe 'ecowijsheid' zal worden aangeleerd.

'Over vijftien jaar - het Onderwijs 2032 jaar - zullen we dat tekort aan ecowijsheid als een ernstig gemis ervaren', zegt Henk, 'en daarom leer ik dat aan die kinderen op Zuid. Dat project is een voortzetting van een eerder project over alternatieve energie dat ik in 1983 in de vorm van een leermethodiek voor het basisonderwijs heb ontwikkeld. Ik ga niet zo snel bij de pakken neerzitten, maar zet er een positieve kracht tegenover.' Gelukkig is hij niet de enige die zo in de wereld staat. Hij treft binnen de organisaties, waarmee hij in Rotterdam Vakmanstad moet samenwerken, voldoende medestanders. Zijn onderwijsinnovatie richt zich uiteindelijk op een duurzaam vakmanschap voor MBO'ers en HBO'ers. Want als we naar een circulaire economie toe gaan, dan zal er een geheel ander burgerschap en vakmanschap nodig zijn.

'Daarmee verandert ook het docentschap', zegt Henk. De asymmetrisch-hiërarchische verhouding tussen docent en leerling kan ook circulair worden gedacht. 'Soms ben ik de docent, soms de leerling. En om leerling te kunnen zijn, moet je als docent jezelf wel kunnen relativiseren. Interesse is daarbinnen de basishouding.' In zijn projecten is er naast cognitieve kennis ook veel aandacht voor fysieke ontwikkeling. Lichamelijke staat namelijk behoorlijk onder druk in onze digitale cultuur. Dus ontwikkelt Vakmanstad bij de kids skills op het gebied van sport, eten, koken en tuinieren, allemaal experimenten om kennis te maken met materialiteit, sensibeleit en tactiliteit. Cultuur is ook belangrijk. 'Ga niet alleen met z'n allen naar Rembrandt, maar leer kinderen vooral schilderen.' Zo kunnen kinderen breder en actiever hun talenten ontdekken en oefenen. Met plezier denkt hij terug aan zijn biologieleeraar op de MULO. Diens lessen biologie waren super, want hij liet de klas ook naar klassieke

muziek, zoals de Moldau van Smetana, luisteren en vroeg dan: 'hoor je dat, hoor je die rivier?' Hij leerde ons zo in beelden denken. Voor hem typte ik een volledig geïllustreerde, gebonden MULO-A scriptie van 150 pagina's over de ecologie van de zee. Vijftien jaar was ik toen. Dat ik er nog steeds mee bezig ben, getuigt op z'n minst van de beslissende invloed van een docent die je stimuleert om verder te kijken dan je neus lang is.' Ook een maatschappelijk werker en een paar leraren in de wereld van de Japanse krijgskunsten hebben Henk's mentale ruimte vergroot en hem geïnspireerd.

De actualiteit van de toekomst

In een ecologische opvatting van de wereld is morgen nu aanwezig. 'Wij leven in een radicale actualiteit', zegt Henk. Hij wijst naar zijn Macbook. 'Al onze informatie komt uit zo'n apparaat. Wij zijn per definitie betrokken bij alles wat er gebeurt.

Onverschilligheid is de enige en laatste keuze. De vraag is bij welk netwerk sluiten wij ons aan, met wie wil ik samenwerken, met wie kan ik een project opzetten? We kunnen ons op ieder moment met alles overal ter wereld verbinden. Net als cultuur en natuur gaan lokaal en globaal daarin in elkaar over. Is dat de netwerkwereld van Henk Oosterling of het netwerk van iemand anders?' De kids van nu hebben niets met utopieën of dystopieën, maar wel met virtuele werelden. 'Onze lichamelijke bindt ons per definitie aan een plek, maar de technologie stelt ons in staat in steeds grotere netwerken te opereren. Een individu is een knooppunt in een netwerk. In de 21e eeuw verliest afstand aan betekenis en is alles met alles verbonden. Het gaat nu vooral om schaal: wat kan ik nu hier doen waardoor ik deel van de oplossing word? Als de methaanuitstoot van koeien een wereldwijd probleem is, dan heeft het eten van een hamburger in een lokale tent daar alles mee te maken. Door op die schaal een keuze te maken, kan ook jij het verschil maken.'

'Bezit wordt een steeds groter thema in een digitale wereld', zegt Henk, 'Bezit is een fenomeen uit een trage tijd, maar past bezit nog wel bij onze geaccelereerde tijd waarin speculatie de motor van de economie is geworden? Eigenlijk bepalen kwartaalcijfers de maximale tijdspanne. Je kunt van de ene op de andere dag alles verliezen.' Bezit leidt ook altijd tot afval, tot 'waste', terwijl onze tijd om recyclen en upcyclen vraagt. 'Je koopt geen auto, maar je gebruikt een transportmiddel; je koopt

geen gloeilamp, maar je least lichturen; je put geen human resources uit, maar ontwikkelt talenten. Zelfs kinderen bezit je tegenwoordig niet meer. Die worden opgevoed in veel bredere netwerken. En leren jou hoe je met je media moet omgaan. Zoiets als het gegarandeerde basisinkomen moet ook voorbij bezit worden gedacht.’ Als het zou lukken om de notie van bezit open te breken, dan maken we volgens Henk echt een discousshift. ‘Maar dat is moeilijk, want het loslaten van bezit staat haaks op evolutionaire angsten.’

De bel beneden bij de portiekdeur gaat. De volgende bezoeker meldt zich aan. Ons boeiende gesprek moeten we helaas opbreken. We raken nog even kort aan de rol van de overheid. Bureaucratie is volgens Henk een obstakel voor de actuele verwezenlijking van een duurzame toekomst. Politieke kaders en verkokerde ambtenarij hebben ieder hun eigen belangen en doelen gecreëerd (en dus ook overlevingsstrategieën). Ze zitten vastgesnoerd in budgetten, *targets* en *bullits*. Dat belemmert ze om te doen wat ze zouden moeten doen, namelijk het adresseren van grootschalige vraagstukken door expertise uit vele netwerken op allerlei maatschappelijke velden met elkaar te verbinden. De overheid zou veel meer kunnen faciliteren en vooral dereguleren om ruimte te scheppen. Als we Henk gedag hebben gezegd en weer buiten op de stoep staan kijken we elkaar aan en zeggen bijna tegelijkertijd dat Henk een bijzondere man is en dat het een boeiend gesprek was, maar dat we over sommige uitspraken nog even moeten nadenken. En daar was het gesprek ook voor bedoeld.

4

Nelly en de nieuwe rol van Rijkswaterstaat als gastheer en speler

Nelly Kalfs is sinds maart 2016 Hoofdingenieur Directeur Rijkswaterstaat (HID) Oost-Nederland. Daarvoor werkte zij onder andere bij de Stichting Kijkonderzoek, het Kennisinstituut Mobiliteitsbeleid van het ministerie van Infrastructuur en Milieu en de gemeente Amsterdam. Ze is gepromoveerd op methoden en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Nelly groeit op als jongste in een groot gezin en is daar voortdurend op zoek naar patronen om zich te verhouden tot haar oudere broers en zussen om gedoe te voorkomen. Aan gedoe heeft ze nog steeds een grote hekel. We zijn benieuwd naar haar missie bij RWS en wat haar drijft om daar cultuurverandering te willen bewerkstelligen.

Nelly is een witte raaf binnen Rijkswaterstaat (RWS). Ze vraagt echt iets anders van haar medewerkers dan gebruikelijk in de traditionele RWS-cultuur. Ze wil RWS omturnen van beheerder naar gastheer en speler en is hierover veel in gesprek met de mensen. Dat leidt tot de goede discussies en een beweging die nodig is. Soms voelt ze zich met die missie nog wel een roepende in de woestijn. Maar ze heeft de tijdgeest mee. Anno nu draait het veel meer om samen werken in netwerken en niet om “ik ben er van, dus ik ga er over”. ‘Ik denk ook dat mensen dan echt veel meer plezier in hun werk krijgen, dat we veel effectiever kunnen zijn en dat we toegevoegde waarde hebben om de samenleving een stukje beter te maken. Daar

doe je het uiteindelijk voor, anders zit je niet bij de overheid. En als het niet lukt, ben ik bang dat steeds meer mensen het vertrouwen in de overheid zullen verliezen.'

De voorbeeldwerking van het programma Ruimte voor de Rivier

'Toen ik HID Oost-Nederland werd, had ik het geluk dat ik ook coördinerend HID voor het programma Ruimte voor de Rivier werd', zegt Nelly. Niet alleen spreekt het onderwerp van water haar in bijzondere mate aan ('water is prachtig, beweeglijk en complex én de rivier is van iedereen'), ook de aanpak vindt ze leerzaam. 'Het zou eigenlijk de standaardwerkwijze van RWS moeten zijn. Het doet me denken aan eerdere ervaringen van het ministerie, zoals begin jaren negentig van de vorige eeuw met InfraLab, waarbij gebruikers van het wegennet in een vroeg stadium bij de plannenmakerij van het ministerie betrokken werden.' Ruimte voor de Rivier heeft een heldere doelstelling en de regie ligt in handen van RWS, provincies, waterschappen en gemeenten gezamenlijk. Daarbij wordt voortdurend gekeken naar wie het beste een bepaalde maatregel kan uitvoeren. Inhoudelijk wordt een kwantitatieve afvoeropgave van rivierwater gecombineerd met de eigenschappen van aangrenzende ruimtelijke systemen (zoals steden en landschappen), die bepaalde waarden, kenmerken, mogelijkheden en beperkingen kennen.

Een mooi voorbeeld is het project Ruimte voor de Lek. Daar zijn verschillende riviergebonden maatregelen uitgevoerd. In de uiterwaarden van de Lek bij Vianen en Nieuwegein zijn nieuwe geulen gegraven. In de Vianense Waard is de zomerkade verder landinwaarts gelegd. Ook is de toegangsdam naar het stuweiland bij Hagestein verlaagd. Hiermee heeft de Lek meer ruimte gekregen, zodat bij hoge waterafvoeren de waterstand acht centimeter lager is dan in de oude situatie. Tegelijkertijd is gewerkt aan verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van de omgeving. Er is nieuwe natuur aangelegd en er zijn mooie uitzichtpunten, extra wandelroutes, een vissteiger en een ruiterroute gemaakt. Daar zijn de mensen in de omgeving ook heel erg blij mee. Bovendien kenmerkt dit project zich vanaf dag één door een bijzondere samenwerking. Twee waterschappen, vier gemeenten, de provincie Utrecht en RWS maakten samen de plannen waarin veel aandacht was voor de ruimtelijke kwaliteit in

dit gebied. Een belangrijke voorwaarde voor alle Ruimte voor de Rivierprojecten is namelijk het realiseren van wensen van andere partners.

Ruimte voor de Rivier is een prachtig programma dat Nelly vaak als voorbeeld stelt van hoe zij zou willen dat RWS zou werken. Datzelfde programma heeft echter ook veel pijn gedaan in de interne organisatie van RWS. Het wordt gezien als een aparte club met veel geld, veel mogelijkheden en veel communicatieondersteuning, 'dus dan is het niet zo gek dat je mooie dingen voor de mensen kan doen.' Die pijn bij haar medewerkers komt nog eens bovenop het verdriet vanwege de interne reorganisatie. In Oost-Nederland werkten eerst 700 mensen en nu nog maar 300. Veel mensen hebben afscheid moeten nemen van collega's. Daarnaast voelen de mensen zich minder zeker over hun positie. Uniformering van procedures heeft de afrekencultuur versterkt. Dat leidt ertoe dat medewerkers niet meer weten welke handelingsruimte ze mogen innemen. 'Aan de andere kant', zegt Nelly, 'hebben we wel drie prachtige rollen gekregen. We zijn opdrachtgever voor aanleg, beheer en onderhoud, *asset manager* en we verzorgen het omgevingsmanagement.'

De Omgevingswet stelt straks nieuwe eisen aan het traject van vergunningverlening

'En daarnaast zijn we ook nog bevoegd gezag voor vergunningverlening', zegt Nelly. Vanwege die bevoegdheid, zien buitenstaanders RWS vaak als "nee-fabriek". Dat is jammer, want het werken aan (snel)wegen en hoofdvaarwegen kan zoveel méér opleveren. Bijvoorbeeld wanneer dat gecombineerd kan worden met gebiedsopgaven of maatschappelijke wensen in het traject dat voorafgaat aan vergunningsverlening, waarin mensen überhaupt de kans wordt gegeven op een vergunning. 'Wat is er nu leuk aan om als medewerker van RWS continu nee te moeten zeggen met als gevolg dat een burgemeester daar geen genoeg mee neemt en een dag later bij mij op de stoep staat?', zegt Nelly. 'Dan moet die medewerker mij gaan vertellen waarom het nee is en is hij of zij bang dat ik toch ja ga zeggen, wat een precedent scheidt en mijn personeel niet meer weet wat het moet doen', verzucht ze. Dat levert veel gedoe op in de organisatie en daar houdt ze niet van. 'Het is toch veel leuker om met andere partijen samen te werken en om - ook als

je het niet met elkaar eens bent- samen er voor te zorgen dat we het toch voor elkaar krijgen.’

Het is pas sinds kort dat het ministerie in de gaten krijgt dat er wat gaat veranderen onder de nieuwe Omgevingswet. Er is beweging en er komt ruimte om uit de klem te komen die partijen gevangen houdt in verschillende belangen en geldstromen.

Gebruikelijk is bijvoorbeeld dat de mensen van het

Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) meestal de voorkeur geven aan de sobere variant van een bepaalde maatregel. Voor de financiering van ruimtelijke kwaliteit wordt geen geld beschikbaar gesteld uit het HWBP en wordt gekeken naar bekostiging door de provincie of de gemeente.

Van Ruimte voor de Rivier naar Rivier met Ruimte

Jan Hendrik Dronkers, locosecretaris-generaal van het ministerie van IenW (voorheen IenM), heeft haar de vraag voorgelegd wat de *next step* is na Ruimte voor de Rivier. Dat programma eindigt in 2018. ‘Hij kwam met het concept van “Rivier met Ruimte” en dat vind ik wel mooi’, zegt Nelly. ‘Hij vergelijkt het met de piano in de stationshal. Zijn redenering is: de rivier is van ons, maar iedereen percipieert de rivier als van hen. Wij onderhouden de rivier, zorgen voor waterveiligheid en een vlotte doorvaart van het scheepvaartverkeer. Dat gebeurt ook met die piano. Die staat in de stationshal en wordt regelmatig afgestoft en gestemd en oude snaren worden vervangen. Veel mensen willen graag even op die piano spelen, net zoals anderen graag een feestje maken met onze rivier. Wat betekent dat dan voor ons als RWS, wat is dan de *next step*?’

Nelly’s motto daarvoor is “van beheerder naar gastheer en speler”. Die switch is voor veel mensen binnen RWS heel moeilijk. Ze merkt dat medewerkers verwachten dat zij al een pasklare oplossing heeft, terwijl ze het zelf ook niet precies weet, maar wel graag het gesprek over het onderwerp wil entameren. Daartoe heeft ze een zogenaamde Inspiratiegroep Rivier met Ruimte in het leven geroepen.

Ze geeft twee voorbeelden, die illustreren welke kant ze op wil. Eén groot project en één klein project, maar allebei erg belangrijk. Het grote project gaat over

Wageningen aan de Rivier. Wethouder Han te Maat van Wageningen had een droom over Wageningen aan de Nederrijn. De Grebbedijk blokkeert nu het zicht op de rivier. Bovendien moet die dijk versterkt worden en wordt dus nog hoger, waartegen veel weerstand is onder de bevolking. De wethouder droomt over een haven met recreatievoorzieningen, liefst een glazen dijk zodat mensen er doorheen kunnen kijken, iets met een nevengeul, wat bomen kappen, een voetpad en een fietspad langs de rivier. 'Ik kan daar in de stuurgroep wel gaan zitten met mijn kaarten voor de borst (en straks overal nee op zeggen), maar ik kan ook het perspectief aannemen van gastheer en speler. De opening zag ik bij de inzet van middelen uit het KRW-programma (de Kaderrichtlijn Water), wat een wettelijke taak is van RWS. Om een lang verhaal kort te maken: ik geef KRW-geld aan het waterschap en die gaat de plannen uitvoeren', vertelt Nelly. Vervolgens schakelt ze de Landbouwuniversiteit van Wageningen in om een soort leerlijn te ontwikkelen 'opdat iedereen van Oost-Nederland straks door de wasstraat kan'.

Het tweede voorbeeld gaat over de familie Van den Heuvel, een ezel- en ponyweide van 0,25 ha. en uitruil van grond. 'Ik ben nu al bijna een jaar met ze bezig, heb diverse keukentafelgesprekken gevoerd, moest een paar keer interveniëren en mag hopen dat ze in april volgend jaar het stukje grond eindelijk in eigendom krijgen.' Het voorbeeld draait in feite om de ontvankelijkheid van RWS voor zorgen van burgers, het tijdig en voldoende informeren van burgers door RWS en het vertrouwen van burgers dat ze daadwerkelijk door de overheid gehoord worden.

Wat is het geval? De familie Van den Heuvel wil graag hun ponyweide behouden, maar worden door de projectmanager van RWS onder druk gezet om met grondruil in te stemmen. 'Ik word dan wel door die mensen gebeld en gemaïld dat het niet goed gaat. Dus ga ik daar op keukentafelgesprek. Aan het eind begint de vrouw gigantisch te huilen en wordt mij pas duidelijk wat de werkelijke reden is dat ze graag die ponyweide willen behouden. Vanuit huis kijken ze uit op die weide. Hun dochter is lange tijd ziek geweest en toen heeft het gezin voor haar een pony en een ezel gekocht. Vanuit huis kan ze iedere dag naar die beesten kijken. Dat heeft haar enorm goed gedaan. Het blijkt dus dat die plek een enorme symbolische betekenis heeft

voor het gezin. En op zo'n moment kies ik dus voor maatwerk en is die familie blij dat ik naar hen luister, hen begrijp en instem met hun verlangen.'

Leer ook van de open planprocessen van anderen

'Het kan zo simpel zijn', verzucht Nelly, 'vertrouwen herstellen, luisteren naar mensen en soms kiezen voor maatwerk, wat niet gelijk de nieuwe standaard hoeft te worden. En we kunnen ook leren van hoe andere organisaties omgaan met de omgeving.' Het Waterschap Rivierenland moet bijvoorbeeld de komende jaren zo'n 200 kilometer rivierdijk versterken en trekt eerst onder het motto van "de dijk is van iedereen" in een omgebouwde camper langs de steden en dorpen om mensen in de gelegenheid te stellen wensen en ideeën naar voren te brengen hoe dijkaanpassing gecombineerd zou kunnen worden met maatschappelijke opgaven. Denk aan nieuwe vormen van wonen op de dijk of 100 km. aan zonnecollectoren op de dijk van Gorkum naar Nijmegen.

Hoe verschillend bijvoorbeeld de provincie Gelderland projecten aanpakt ten opzichte van de werkwijze bij RWS illustreert Nelly met de realisering van een overnachtingshaven in Lobith. RWS zou de planstudie voor dit project trekken, maar dat mislukte vanwege weerstand van de bevolking. Toen vroeg de minister aan Gelderland om de studie te trekken. Dat verloopt heel goed. De provincie schakelt direct met burgemeesters, zorgt voor de juiste mensen in de stuurgroep en organiseert een paar keer een feestmoment met de bevolking en een kunstenaar, espressokarretje of borrel erbij. Vervolgens gaat het project over naar de fase van uitvoering, neemt Nelly de voorzittershamer van de stuurgroep over en verloopt de communicatie met de omgeving gelijk stroever. 'Blijkt er plotseling een radarinstallatie in de buurt van de overnachtingshaven te moeten komen, wat door anderen binnen RWS is uitgedokterd. Die zou komen te staan op een plek waar nu een vlaggenmast staat, waar mensen op een bankje zitten uit te kijken over de rivier. En wat erger is: die mast wordt gebruikt om te vlaggen bij belangrijke gebeurtenissen, zoals het overlijden van een dorpsgenoot.' Het heeft even geduurd, maar uiteindelijk is met de bewoners bepaald dat de radar op een andere plek komt te staan. 'We moesten echt van de provincie leren dat bepaalde momenten in het

uitvoeringstraject ook om een feestje met bewoners vragen, zoals bij de opening van een aanlegsteiger. Of dat we hen tegemoet kunnen komen met de aanleg van een speeltuin als compensatie voor hinder van ons vrachtautoverkeer. En dat we dan gelijk - met wat geld van de provincie erbij - een mooie, natuurvriendelijke speeltuin maken en een jeu-de-boules-baan voor de ouderen.'

We komen aan het eind van ons gesprek, ook de waterval aan woorden en voorbeelden van Nelly moet zich aan de klok houden. 'Ik kan wel wat strategische kracht van binnenuit het ministerie gebruiken om mijn missie verder te brengen', zegt ze. Ze denkt aan de directie Kennis, Innovatie en Strategie van Lilian van den Aarsen. Ook heeft ze Eric Pool van Directie Participatie betrokken bij de Inspiratiegroep Rivier met Ruimte en rekruteert ze mensen die ervaring hebben met Ruimte voor de Rivier. 'Wanneer maakt mijn steen in de vijver nu eindelijk eens wat meer en grotere kringen?' Obstakels wegwerken lijkt haar voorlopig de grootste opgave.

5

Tracy, nieuwsgierig verhalenverteller in de polder

Vol verwondering kijkt zij al enige decennia naar onze omgang met elkaar en met het water, de steden en het landschap. Haar reflecties bereiken het publiek via boeken, artikelen, debatten, eigen talkshows, blogs en vlogs. In 2016 ontving ze de Grote Maaskantprijs voor de wijze waarop ze het debat over architectuur, landschap en stedenbouw stimuleert. Bovenal is ze geboeid door de dynamische interactie tussen mensen onderling en hun omgeving. Wij spreken de van oorsprong Amerikaanse journalist Tracy Metz over haar roots, passies en verwachtingen. Is Nederland na de Deltawerken weer toe aan een nieuw narratief dat groots en meeslepend ons collectief in beweging kan zetten?

In de jaren zeventig komt de in Los Angeles geboren Tracy, zoals zoveel jonge Amerikanen, op een goedkoop vliegticket naar Europa toe. Ze wil hier haar studie Frans en Spaans perfectioneren. Na wat omzwervingen blijft ze hangen in Amsterdam. Het stadsleven in Amsterdam raakt haar diep door het contrast met de plek waar ze is opgegroeid. 'Ik vond meteen Amsterdam zo levendig en zo ongelooflijk anders dan Los Angeles', zegt ze. 'De uitgesmeerde stad, die ik kende als kind, maakte dat je zonder rijbewijs altijd afhankelijk was van anderen om je te halen en te brengen. Ik vond dat een soort gevangenschap, had altijd bij wijze van spreken een chaperonne bij me. Hier zag ik kinderen gewoon op de fiets springen of met de tram gaan en mensen die elkaar op straat tegenkomen.' Het is kortom een heel ander

soort stedelijkheid en sociale interactie. Het doet haar denken aan het geromantiseerde straatleven in Greenwich Village, waar Jane Jacobs in *Death and Life of Great American Cities* (1961) zo lyrisch over schreef.

Ruimtelijke en culturele constellaties zijn op een intrigerende manier verweven met elkaar

Het contrast tussen Los Angeles en Amsterdam maakt haar scherp bewust van de wederzijdse invloed van de fysieke constellatie van de plek waar je leeft en het soort leven dat je er leidt. 'Ik wil weten waarom het er uitziet zoals het er uitziet. De drassige ondergrond van Amsterdam speelt bijvoorbeeld een enorme rol. In mid-Manhattan staan de wolkenkrabbers op de rotsen in de ondergrond.' Die nieuwsgierigheid om te willen doorgronden op welke wijze fysieke en culturele constellaties -omgeving en mens- verweven zijn, is de bron van haar hele beroepspraktijk geworden. Dat thema onderzoekt Tracy vanuit een journalistieke onderzoeksvraag. 'In Amerika kan je op het moment dat een plek niet meer voldoet, op je paard klimmen en vertrekken. De samenleving zit daardoor veel losser in elkaar en veel Nederlanders ervaren dat als een bevrijding. De binding met de plek is in Nederland veel groter. Dat is soms misschien wat benauwend, maar zorgt ook voor veel stabiliteit.'

Tracy's grondhouding is nog steeds journalistiek. Nieuwsgierig, vol verwondering en onbevangen. 'Mijn werk is een legitimatie voor mijn nieuwsgierigheid', zegt ze, 'eigenlijk al vanaf de dag dat ik als autodidact op een leerlingencontract begon bij Het Parool en ontdekte dat het gewoon fantastisch is om erop uit te gaan, impertinente vragen te stellen en in een stukje voor de krant de wereld te vertellen wat je gezien of gehoord hebt.'

Nieuwsgierig zijn vanuit bekommernis

Bekommernis vanuit liefde voor de omgeving is hierbij voor haar een grote drijfveer. Vanuit haar rol als relatieve buitenstaander voor wie het niet allemaal vanzelfsprekend is, vertelt ze haar verhaal in het medium dat daarbij past. Dat zijn allang niet meer alleen reflecties op het Amsterdamse stadsleven. De laatste jaren beweegt ze zich nadrukkelijk in de waterwereld, zoals met haar boek 'Zoet&Zout:

Water en de Nederlanders' uit 2012, dat onze nieuwe omgang met het water, het landschap en onze identiteit belicht. 'Opmerkelijk is wel', zegt ze, 'dat de watervakwereld zich geen raad weet met mij. Iedereen kent dat boek, maar ik ben niet onderdeel van die wereld, ik blijf aan de rand als een soort onpartijdige en welwillende amateur die zich goed documenteert, weet waar ze het over heeft en een zeker respect verdient, maar ook ongrijpbaar is. Dat geeft mij vrijheid, maar werpt ook een zeker licht op hoe gesloten en inert die vakwereld is en hoe de veiligheid binnen het eigen domein de onzekerheid maskeert in een tijd waarin burgers intensief worden betrokken bij beslissingen over hun leefomgeving.' Ooit was het de heilige plicht van de sector om van bovenaf te zorgen dat het volk beschermd werd. 'Nu praten we niet meer over het volk, maar over de bevolking, en dat verschil is veelzeggend.'

De gapende systeemkloof tussen instituties en de burger

Dit thema raakt aan een ander groot verschil tussen de Amerikaanse en Nederlandse mentaliteit. In de VS zijn mensen veel meer gewend om zelf initiatief te nemen uit een positieve veranderingszin én omdat ze minder op de overheid aan kunnen. Hier kijken we in eerste instantie naar de overheid en vragen: regel het of geef me subsidie om het te regelen. Het idee van de participatiesamenleving is heel mooi, maar is hier ook een beetje opgedrongen. Het lijkt toch vooral ingegeven door een negatieve afweging van de zich terugtrekkende overheid. Minder aantrekkelijk is bovendien dat mensen zonder de juiste opleiding, mondigheid, interesse of het vermogen om mee te doen, buiten de boot vallen en vervolgens hun zorgen op andere wijzen gaan ventileren.

'Het gekke is ook', zegt Tracy, 'dat de overheid, zoals in de waterwereld, wel heel graag wil dat burgers meedoen bij de oplossing van watervraagstukken en daarin hun eigen verantwoordelijkheid nemen, maar dat niemand weet wat die verantwoordelijkheid precies is.' Er was immers de maatschappelijke afspraak dat de burger belasting betaalt en de overheid onze waterveiligheid regelt. We vertrouwen er blind op dat de dijken niet doorbreken en dat de overheid zorgt dat wij droge voeten houden. Dat is fantastisch. Ze is ontzettend blij dat ze in een land leeft waar dat vertrouwen gewettigd is en niet beschaamd wordt. 'Maar er zit wel een gapende

systeemkloof tussen de zorg en verantwoordelijkheid voor zeespiegelstijging en het verminderen van de verstening in je eigen achtertuinje.’ Burgers hebben immers geen idee hoe dat waanzinnig mooie maar ingewikkelde systeem geregeld is en hoe hun initiatieven daarin passen.

Positieve resultaten behaal je door naar de mensen toe te gaan

Een mooi voorbeeld van hoe je mensen kunt betrekken bij interventies in het watersysteem is het beekherstel bij waterschap Vechtstromen. Dat is een lang traject geweest waarin burgers zijn geconsulteerd en hebben mee-ontworpen. Iedereen is trots op het uiteindelijke resultaat. Het waterschap heeft goed geprofiteerd van de lokale kennis van bewoners en heeft het lef getoond om naar hen te luisteren. Het bleek wel lastig om de verwachtingen van mensen te managen, want niet al hun ideeën en wensen konden worden gehonoreerd. De valkuil is dat de overheid dan weer doorschiet in een bevoogdende houding. ‘Misschien kom je uiteindelijk uit op een midden tussen top-down en bottom-up,’ zegt Tracy. ‘Als ik in Amerika vertel dat het hele project van Ruimte voor de Rivier gelukt is zonder één rechtszaak, vallen ze om van verbazing. Procederen is daar de eerste *default option*. In Nederland praten we gewoon tien jaar lang totdat er een compromis bereikt is. Kijk naar het prachtige resultaat in de Noordwaard of het succes van natuurontwikkeling op Tiengemetten.’ Die positieve resultaten zijn behaald door de bevolking erbij te betrekken, door naar de mensen toe te gaan en niet door een ambtenaar die achter zijn bureau de richtlijnen zit uit te voeren. Dat adviseert ze ook het ministerie van I&W: haal de mensen met spannende ideeën naar binnen via lunchlezingen of iets dergelijks (‘combineer lekker eten en een goed verhaal’), of beter nog: ga het verhaal ter plekke horen, maak learning journeys, kijk, proef, ruik en luister in het veld. ‘Er zijn heel veel mensen met innovatieve aanpakken bezig. Ik verbaas me nog altijd hoe hoog de dichtheid aan inspirerende ideeën is in zo’n klein land als Nederland. *Amazing*’, zegt Tracy.

Waar is het grand design gebleven?

Burgerbetrokkenheid is één ding, daarnaast vindt Tracy dat het Rijk ook moet werken aan de grote, overkoepelende gedachte voor Nederland als geheel. Een

landomspannende inspanning die voor ons allemaal van belang is en een nieuwe bron van trots kan worden. ‘Waar zijn nu de grote operaties, wat doen we als straks de Deltawerken zijn afgeschreven en Ruimte voor de Rivier klaar is? Ik zou het echt een enorm verlies vinden als we omwille van decentrale besluitvorming en participatie de grote lijnen uit het oog verliezen en de grote overheidsprogramma’s kwijtraken’, zegt Tracy. ‘Er zijn wel veel mooie projecten, maar hét plan is er niet. Dat plan met ambitie is nodig omdat het samenhang aanbrengt en mensen verleidt.’

Het zou een nieuw narratief voor het ministerie kunnen zijn met tot de verbeelding sprekende iconen (‘denk aan de kracht van iemand zoals Daan Roosegaarde’) en als *grand design* de koepel boven kleinschalige initiatieven op tuintegelniveau. ‘De energietransitie zou zo’n samenbindende opgave kunnen zijn, maar is geen sexy onderwerp. Het is een nutsvoorziening en roept snel verzet op. Nederland Waterland is daarentegen nog steeds een heel goed dragend thema. Mondiaal wordt het onderwerp steeds belangrijker en iedereen kijkt naar Nederland. Ik denk dat dat ons echt kansen biedt’, aldus Tracy.

6

Manfred en de waarden die betekenis geven aan het menszijn

Van huis uit psychotherapeut, ontwikkelt Manfred van Doorn zich tot leiderschapstrainer met een grote voorliefde voor en kennis van films. Hij gebruikt filmbeelden als narratieve bouwsteen om mensen te laten ervaren dat ware rijkdom innerlijk is. Hij gelooft in een wereld zonder bezit en kan hevig tekeergaan tegen de heersende klasse van politici en grote bedrijven, die ons in de bubble van meer, meer en nog meer vasthouden, terwijl onze basiswaarden schreeuwen om een duurzaam scenario. In het gesprek bij hem thuis in de Plannensmederij in Haarlem zijn we vooral benieuwd naar zijn roots en passies en hoe zijn Nederland van Morgen er uit zou kunnen zien. “Be the chance you wish to see in the world” is zijn motto.

‘Eigenlijk’, zegt Manfred, ‘was ik thuis al heel jong de therapeut.’ Met voorouders van Joodse komaf die uit Rusland gevlucht waren voor de pogroms, een moeder die zwaar getraumatiseerd uit de oorlog kwam en een vader uit een protestant-christelijk milieu, die tijdens de oorlog in het verzet had gezeten, verraden is en als gevolg van zware marteling hersenbeschadiging opliep en altijd een allergie jegens autoriteit heeft behouden. Pas later ontdekt Manfred dat hij via deze lijnen ook cultureel is beïnvloed. Zijn grootmoeder was erg met Goethe en Rudolf Steiner bezig, zijn moeder verslond boeken en verhalen en zijn vader was helemaal idolaat van Jung, wiens werk hij las en herlas.

‘Ik weet heel goed wat de wortels zijn van mijn rebelse inslag’

‘Ik was in het gezin de goedmaker en heb veel nare verhalen van mijn ouders moeten aanhoren. Ik heb veel leed om mij heen gezien bij mijn eigen broers en zusters, bij mijn ouders en in de buurt. Mijn gehoor schakelde ik op een gegeven moment letterlijk uit door met koptelefoon op naar harde muziek te luisteren en daar heb ik een hoge fluittoon in mijn oren aan overgehouden, die ik altijd hoor. Dat is een ramp en een zegen. Ik kon daardoor indertijd mijn ouders niet meer horen, kan sindsdien stilte niet meer horen, maar het maakt mij wel heel goed in mediteren omdat ik dan een zodanige geestesgesteldheid kan bereiken dat ik stilte ben. Maar je kan wel zeggen dat ik van mijn neuroses mijn vak heb gemaakt. ik weet waar ik vandaan kom en wat de wortels zijn van mijn rebelse inslag.’

Manfred begint zijn loopbaan als psychotherapeut. Jarenlang draait hij overvolle werkdagen. Op een gegeven moment is hij daar wel klaar mee en verruilt hij dat vak voor dat van persoonlijkheidstrainer en belandt hij in het bedrijfsleven. Dat loopt als een speer. Jarenlang is hij onder andere docent bij de Algemene Bestuursdienst. Hij komt altijd mensen op zijn pad tegen die hem helpen, waardoor gaandeweg het doel in zijn leven voor hem steeds duidelijker wordt. ‘Mijn doel’, zegt Manfred, ‘is om de structuur van verhalen beschikbaar te maken voor de ontwikkeling van mensen op een manier dat zij ervaren dat ware rijkdom innerlijk is.’

Alle mensen zijn ieder voor zich een samenstel van verhalen

Zijn bedrijf Movie Learning biedt een interactief leertraject aan de hand van filmfragmenten en verhalen om sociale en visionaire vaardigheden te versterken bij leiders en toekomstige leiders en ook om ouders en opvoeders te inspireren in het centrum van hun kracht en talenten te komen. Hij wil mensen laten beseffen dat ze zelf een verhaal zijn en dat hun persoonlijkheid een samenstel van verhalen is, waarin ze én de hoofdpersoon zijn én de schrijver, maar dat ze vaak niet weten wie de schrijver is of schrijvers zijn. Ter illustratie van de magie van een verhaal noemt Manfred het voorbeeld van de kracht van zijn eigen wensen en gedachten, waarbij eens – terwijl hij keek naar de film *The Prestige* over goochelaars- op onverklaarbare wijze de gespen van de bretels van zijn kookschort los bleken te zitten van de bretels

met het stiksel nog intact. 'Dat is de magie van mijn leven', zegt hij, 'en dat gebeurt mij de hele dag. Dus moet ik ook heel voorzichtig zijn met wat ik wens, want misschien is dat een onderdeel van een groter veld, ik weet het niet.'

'Ik strijd voor een geldloze, bezitsloze samenleving'

Zijn drive is om de wereld een betere plek te maken, zowel voor onszelf als voor de generaties die na ons komen. Die visie heeft repercussies op de manier waarop hij naar duurzaamheid kijkt. Hij hekelt bijvoorbeeld de manier waarop tegenwoordig tal van zaken gemonetariseerd worden en dat steeds meer publiek bezit privaat bezit wordt. Het liefst zou hij zien dat we naar een geldloze, bezitsloze samenleving gaan. 'Hoe lang dat gaat duren weet ik niet' zegt hij, 'maar ik denk wel dat het kan wanneer we met elkaar beseffen dat we te gast zijn op deze aarde en dat niemand eigenaar is, maar hooguit een tijdje de beheerder omdat we dat als gemeenschap fijn vinden. Laten we dus niet op de stoel van God gaan zitten.' En dat probeert Manfred in zijn strijd voor een meer duurzame samenleving, waarbij hij vooral sceptici wil uitnodigen om hun verzet te staken en met hun intelligentie de transformatie door te maken naar een betere wereld.

Het leven als nooit eindigende reis in 12 fasen

Gebaseerd op de twaalf fasen van de cyclische Reis van de Held van Joseph Campbell, heeft Manfred zijn Double Helix model ontwikkeld. Dat model kent een narratieve structuur van 12 fasen. 'Dat model is eigenlijk wel waar ik voor geboren ben', zegt Manfred. 'Het getal twaalf heeft mij altijd al geboeid. Ik ben in december geboren, er waren twaalf apostelen, er zijn 12 spaken in het wiel van de karma van reïncarnatie, het is één van de oudste getalstructuren van de Sumeriërs, die al een cirkel in 360 graden verdeelden. En ik vind het heerlijk om een kaart van de menselijke ziel te maken, waarvoor ik de duizenden filmbeelden, die ik inmiddels heb, gebruik als soort van database van menselijk gedrag.'

In zijn werk gebruikt Manfred een selectie van filmfragmenten om mensen of groepen over zichzelf te laten nadenken, bijvoorbeeld variërend van beelden uit *The Matrix*, uit Disneyfilms of uit een romantische komedie zoals *Morning Glory*, waarin mooie voorbeelden zitten van relatievorming, leiderschap en intimiteit. Zoals ook op

de site van Movie Learning staat, maakt zijn aanpak gebruik van *blended learning*, dat wil zeggen dat alle zintuigen en cognitieve faculteiten worden aangesproken. Het leven wordt daarbij als cyclus gezien van iets aangaan, ergens doorheen gaan, een goed of slecht resultaat behalen en met die ervaring weer iets nieuws aangaan, steeds meenemend wat er in de vorige reis is gebeurd.

‘Uiteindelijk’, zegt Manfred, ‘help je anderen om ook jezelf te helpen.’ Hij kan steeds meer diepte aan omdat hij problemen van anderen herkent bij zichzelf. Het voordeel van zijn opleiding als hulpverlener was dat het streng gesuperviseerd werd, dus eigenlijk is hij al twintig jaar in therapie geweest. Hij merkt wel dat hij zorgvuldig moet manoeuvreren tussen de extreme duisternis en de extreme lichtheid van de ziel. Beide extremen zijn onhandelbaar en het helpt hem door mens te blijven in het gelaat van de ander. En hij heeft geaccepteerd dat hij onvolmaakt is en de hele tijd fouten maakt en dan ook wel eens moe van zichzelf wordt. ‘Maar het is niet anders, ik zit gevangen in Manfred’, zegt hij. Zijn vrouw Sylvia Mastenbroek, met wie hij het familiebedrijf runt, helpt hem als de druk op de ketel te groot wordt. Zij is Maagd, als Boogschutter is hij extreem fanatiek en doelgericht. Toen hij bijvoorbeeld in zijn jeugd begon met judo, wilde hij ook doorzetten totdat hij de zwarte band had behaald. Met bikram yoga, wat hij nu al enkele jaren doet, is het niet anders: doorzetten om de moeilijkste oefeningen te doen. In sociaal opzicht kan hij echter op het kluizenaarachtige af zijn, gaat hij niet naar verjaardagsfeestjes of recepties. Zoals Joseph Campbell eens zei: *‘my conception of hell is a cocktail party’*.

Nederland van Morgen bestaat uit talrijke, onderling verbonden communities

Hoe kijkt Manfred naar de toekomst van ons land? Zijn pessimistische scenario is meer van hetzelfde zoals het nu is. Nederland is dan één van de laatste landen ter wereld dat echt duurzaam wordt. Zijn optimistische scenario is een land dat opgebouwd is uit allerlei zelfvoorzienende communities die onderling in kringverbanden besluiten nemen over koers en acties. In dit scenario is afscheid genomen van het groeidenken en is geldcreatie via rente op leningen verboden. Dus minder macht voor de politiek en de banken. Geld wordt gecreëerd door de

gemeenschappen zelf, er is een duurzame energiewinning, iedereen heeft een basisinkomen en er is geen bezitsrecht, maar een deel- en ruileconomie.

Watervoorziening, onderwijs, zorg en energie zijn nutsfuncties. De overheid speelt als beheerder een dienende rol en is niet langer een verlengstuk van het bedrijfsleven, zoals nu het geval is. 'En ik hoop ook dat de toekomst veganistisch is of dat in ieder geval niet meer zoveel dierenleed wordt veroorzaakt', zegt hij. Mensen doen in die toekomst weer zinvol werk (waar nu driekwart zegt zinloos werk te doen) en doen dingen die nodig zijn, zoals goede opvoeding van kinderen en zorgen voor de wijk en bureaus.

Ook nu al merkt hij dat een wijkcollectief daadwerkelijk invloed kan uitoefenen op besluiten van een overheidsbestuur. Hij doelt op de bewoners van zijn wijk en de gemeente Haarlem. Het gaat om hergebruik van rioolafval voor vergisting ten behoeve van lokale warmteopwekking en gasvoorziening. Het blijkt dat zodra mensen beseffen dat ze daardoor hun eigen energievoorziening veilig kunnen stellen ('als straks het aardgas op is'), ook de calculerende burger heel duurzaam wordt. En op een hoger schaalniveau ziet hij nu die kringen of communities ontstaan bij het City Climate Initiative van Bill Clinton, waar de 300 grootste steden van de wereld zich hebben verenigd om duurzaamheidsambities te realiseren die stappen verder gaan dan de landendoelen.

Waarden koesteren die betekenis geven aan het menszijn

Met het oog op de toekomst zou Manfred ook graag een verhaal vertellen over de belangrijkste en wereldwijd gedeelde waarden, die bewaard moeten worden omdat ze betekenis geven aan het menszijn. Hij denkt aan de *Schwartz values*. Shalom Schwartz ontwikkelde in de jaren negentig een theorie over '*basic human values*'. Dat zijn motiverende doelen als leidende principes in het leven van een persoon. Denk aan de waarde om dingen te bereiken, te genieten in het leven of om anderen te helpen.

In een recente training vroeg hij aan de deelnemers wat maakt dat zij zich mens voelen. Nu tijdens ons gesprek, pakt hij de post-it's van die deelnemers erbij en somt hun notaties op: eigen wil, autonomie, empathie, contact maken, ethische dilemma's

tussen goed en kwaad, creativiteit, solidariteit, dicht bij de natuur blijven (en wat is dan die natuur), ontplooiingsbehoeftes, kritisch nadenken en journalistiekachtige dingen blijven doen, goed beheerder zijn van de gemeenschapserfenis en van de natuur, bezig zijn met zingeving en verhalen, gemeenschapszin bij kinderen ontwikkelen, mensen leren echt contact te maken met zichzelf en met medemensen, elkaar helpen om plezier te hebben van het samen delen, emotioneel rijker worden, elkaar nieuwe uitdagingen geven met puzzels en spellen, ontdekken wat geluk is en hoe je met pijn omgaat, mensen leren zorgzaam te zijn etc.

‘Dat is de oogst van een willekeurige workshop. Ieder weet heel goed waar het in de kern om draait en rond die waarden kan een gemeenschap worden gebouwd’, zegt Manfred, ‘en dat moet je plaatsen in het licht van de exponentiële curve van de huidige en te verwachten technologische ontwikkelingen.’

Hij wijst er op dat nu al talrijke mensen vaker in de virtuele wereld vertoeven en zich daar prettiger voelen dan in de reële wereld. Artificiële intelligentie ontwikkelt zich met zevenmijlslaarzen. Hij zag recent een reproductie van een schilderij van Vincent van Gogh, dat door een computer was gemaakt en nauwelijks van echt te onderscheiden was. Geschilderd met dezelfde lagen verf, dezelfde technieken en dezelfde kleuren. De zelfrijdende auto bestaat al, het wachten is op passende wetgeving en het aflopen van het verdienmodel van de huidige auto. ‘En anderzijds verloopt ook het uitsterven exponentieel. Zo’n 75% van de insecten op aarde is al verdwenen, dat zou volgend jaar zo maar 99% kunnen zijn’, zegt hij. Hij weet het niet, maar wil wel optimist blijven en goed geïnformeerd zijn. ‘De realisering van duurzaamheidsdoelen wordt gedragen door leiders die geïnformeerd optimist zijn (bleek uit een onderzoek van Motivaction in 22 landen)’, zegt hij, ‘dus ga het gesprek aan, prik oude mythes door, daag sceptische predisposities uit, ontwikkel nieuwe verhaallijnen, denk in spanningsvelden en zet vooral ‘het goede’ niet vast want dat is de weg naar extremisme en belemmert de dialoog, want we weten het samen niet dus moeten we proberen zo goed mogelijk geïnformeerd te blijven.’

Eén van de mooiste herinneringen aan zijn ouders is dat ze op een goed moment samen thuis op de bank zaten, zijn moeder zich genesteld had in de oksel van zijn

vader en zijn vader liefdevol tegen haar zei: 'we weten het niet samen, hè, we weten het niet.' 'Dat was een prachtig moment', zegt Manfred, 'want op dat moment wisten ze het wél. Fantastisch.'

7

Het ABC van Hans

Hans Jungerius is kunstenaar en ontdekkingsreiziger, van jongs af aan gefascineerd door de betekenis van sporen in het landschap. Hij bestudeert de laag op laag op laag van door mensenhanden gemaakte gebruiksvormen als kakofonische potpourri van functies en geprojecteerde idealen. Graag gaat hij op expeditie met geïnteresseerden om in een gebied een reis in de tijd te maken, om te verhelderen wat er zichtbaar en onzichtbaar schuilgaat in het landschap. Om met Cruijff te spreken: je begrijpt het pas als je het doorhebt. We spreken hem in zijn huisje, een verbouwde houtvestersschuur op Buitenplaats Koningsweg in Arnhem. Wij zijn benieuwd naar zijn kijk op de in ons land zo gebruikelijke planningseuforische drang om de vooruitgang voortdurend te willen vangen in grootse aanpassingen van het landschap.

Buitenplaats Koningsweg maakt onderdeel uit van een wonderlijk erfgoed, dat ik niet kende. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bouwde de Duitse *Luftwaffe* ten noorden van Arnhem één van de grootste vliegvelden van Europa. Van de 900 gebouwen van toen zijn er meer dan 200 bewaard gebleven. Voor een belangrijk deel zijn deze gebouwen gecamoufleerd als boerderij of schuur met 50 centimeter dikke muren en opgeschilderde ramen. Ook zijn ze netjes ingepast in het landschap en gegroepeerd in een aantal nepdorpen. Het geheel vormt sinds 2007 het grootste rijksmonument van Nederland, maar deze bijzondere geschiedenis dreigt in de vergetelheid te raken. Het tekent Hans dat hij in 2016 een prachtige zwerfkaart van de zichtbare en onzichtbare restanten van het vergeten en verstilde *Fliegerhorst Deelen* heeft gemaakt. Sinds 2011 is een deel van het gebied in handen van een bevriende

investeerder, die er samen met Hans een woonwerkmilieu in het groen van gaat maken. Hans hoopt dat de Buitenplaats ook een schakel kan worden in een ongehinderde verbinding tussen Sonsbeekse Park, Veluwe en Dolfinarium. Dan moeten wel eerst alle hekken weg en moet hindernis A12 geslecht worden. Sinds 2013 heeft de Stichting Verborgten Landschap kunstenaars, onderzoekers en landschapsarchitecten het bos ten noorden van Arnhem in gestuurd met de vraag 'Waar ben ik?'. Hun verkenningen zijn in 2017 gebundeld in het boek 'Verborgten Landschap; vergezichten voor een landschapspark in wording – kunstenaars verkennen een vergeten vliegveld'.

De vormende invloed van Doetinchem

'Ik weet nog goed', zegt Hans, 'hoe mijn geboorteplaats Doetinchem tijdens mijn jeugd verdubbelde in bevolkingsaantal en dat er op plekken waar eerst weilanden en bossen waren (en waar ik met mijn vader vaak fietste) nieuwe wijken werden gebouwd. Een brede strook in het bos De Koekendaal werd kaal gekapt voor de aanleg van de A18, ooit bedoeld als snelweg van Maasvlakte naar Enschedé, maar nooit verder gekomen dan Varsseveld. Nu doorsnijdt die snelweg nog steeds het hart van wat nu Natuurpark De Koekendaal heet, waar onder andere een kruidenboerderij, een speelweide en goed begaanbare paden voor rolstoelen en rollators zijn.' In de loop der jaren zag hij twee keer op dezelfde plek de draglines aan het werk. De eerste keer om beken te kanaliseren, de tweede keer om deze waterlopen weer te laten meanderen.

Die ervaring heeft zijn latere rol van ontdekkingsreiziger sterk beïnvloed. De vlucht uit de stad van zijn ouders uit Rotterdam naar de Achterhoek gaf kleur aan zijn perspectief op de wereld. 'Ik snap altijd wel de plattelandsredenatie, altijd als dienaar van de grote stad, of het nu gaat om agrarische productie, de vleesconsumptie, de melkquota of de paasvuren.' En als het over energie gaat, dan was er eerst de turf uit Drenthe, toen de kolen uit Zuid-Limburg, daarna het gas uit Groningen. 'En denk maar niet dat die windturbines bij Amsterdam komen te staan. Die komen ergens op het platteland of op zee.'

Wat hem daarbij vooral stoort is het geloof van velen dat we met wat simpel gedraai aan een paar knoppen een glorieuze toekomst kunnen bereiken. 'We móéten zo verdomd veel, alsof we op een post-christelijke manier boeten voor de erfzonden van onze voorouders, die in honderd jaar de in miljoenen jaren opgebouwde voorraad aan fossiele brandstoffen er doorheen hebben gedraaid.' Hij vindt dat allemaal erg alarmistisch, hysterisch en ongefundeerd. 'Het eindtijddenken wat er uit spreekt, bevalt mij allerminst. Uiteindelijk vergroot je er alleen de weerstand mee.'

De omgeving als spiegel van de tijd

Hans studeerde van 1993 tot 1997 aan de Afdeling Architectonische Vormgeving en Monumentaal van de Kunstacademie in Arnhem. Het is zijn missie om aan de hand van landschappelijke en ruimtelijke sporen, ingrepen en overblijfselen de tijdgeest van het recente verleden en het heden te verklaren. Sinds 1997 organiseert hij expedities en excursies naar bijzondere bestemmingen, zoals het energielandschap net over de grens in Duitsland. Daar draaien smerige bruinkoolcentrales op volle toeren als back up voor wind- en zonne-energie, een gevolg van de politieke keuze van Duitsland om te stoppen met kernenergie.

Het fascineert hem mateloos om de sporen in het landschap te duiden. Zoals de betekenis van de monumentale lanen met eiken op deze buitenplaats. Het zijn lanen die nergens heen gaan. Je verwacht een landhuis aan het einde, maar dat is er niet. Ooit was hier woeste grond en hei. Dat is vanaf de 18^e eeuw ontgonnen. Er liepen schapen voor mest en wol. Dat stopte na de uitvinding van kunstmest en de komst van goedkopere wol uit Australië. Er kwamen plantages met dennenbomen voor de kolenmijnen. De lanen met eiken fungeerden als brandvertragers en als transportweg. De lanen sluiten niet op elkaar aan omdat de grond in bezit was van verschillende eigenaren. De zandverstuivingen die hier eeuwenlang bestreden zijn (bij Kootwijk was ooit een zandgraaf om de stuifzanden vast te leggen), zijn later in het kader van natuurbeleid weer gestimuleerd. 'Al die sporen zie ik als uitdrukking van geprojecteerde idealen', zegt Hans.

Terugblik op de vooruitgang

Op dit moment is hij bezig met een soort reisgids 'Terugblik op de Vooruitgang'. Hij kijkt naar wat er van een aantal grootse plannen uit de tijd van de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening (1966) is terecht gekomen. Zoals het Plan 2000+ van het Rotterdamse Havenbedrijf uit 1969 met niet alleen de Maasvlakte 1 en 2, maar ook de industriële ontwikkeling van de Hoekse Waard en Voorne Putten, snelwegen, een extra vliegveld en een nieuwe 'Grevelingenstad' voor 500.000 inwoners. Of het plan van Van den Broek en Bakema voor en Le Corbusier-achtige dubbelstad van 350.000 inwoners in het IJmeer met hoogbouw en monorail. En zo werd ook de Markerwaard getekend en werden plannen gemaakt voor gedeeltelijke inpoldering van de Waddenzee. 'Het was een planningseuforie van ongekend grote schaal', zegt Hans, 'en met een extreem sturende planningsoverheid.'

Hij speelt met de gedachte om een driedaagse expeditie Zuiderzeewerken te organiseren. Startpunt is de proefpolder Andijk bij Medemblik. De Wieringermeerpolder is uitsluitend droog gelegd voor de landbouw. Dan de Noordoostpolder als illustratie van het Nederland uit de jaren vijftig, met kleine plukjes bos op gare stukjes grond en een ruimtelijke spatiëring van kernen gebaseerd op gebruik van fiets en bromfiets. Dan Oostelijk-Flevoland, waar geplande dorpen zijn geschrapt vanwege de opkomende motorisering in ons land, en door naar Zuidelijk-Flevoland, waar de landbouw grootschaliger en gemechaniseerder is geworden, Almere gepland wordt als overloopkern van Amsterdam en de natuur spontaan ontstaat in de Oostvaardersplassen. Klap op de vuurpijl is de Markerwaard, die niet eens meer is aangelegd, en de Marker Wadden, waar nieuwe natuur moet ontstaan. 'Tijdens zo'n Rondje Zuiderzee zie je in kort bestek hoe de samenleving in zo'n 50 jaar verandert dankzij welvaart, mobiliteit, toegenomen vrije tijd en voortschrijdende technologie.'

De illusie van beheersbaarheid

'Nogmaals, ik vind dat fascinerend en ontzettend relativerend ten aanzien van de dingen waar we nu mee bezig zijn. Het demonstreert de illusie van beheersbaarheid. Wat we nu als zaligmakend zien, is dat natuurlijk ook niet. Er veranderen de komende

jaren nog een hoop zaken, die we nu nog niet weten en kennen’, zegt Hans. ‘Het maakt me een beetje allergisch voor schitterende vergezichten. Niet uit cynisme, maar uit verwondering over hoe de werkelijkheid uiteindelijk laag na laag op een niet voorziene en soms oneigenlijke (maar interessante) wijze gevormd wordt.’ Het tankstation aan de A12 als nachtwinkel voor hem en vele anderen dankzij een gat in het hek dat de snelweg scheidt van zijn omgeving, de grootste ruilverkaveling van Nederland ooit in de Tielerwaard, waar nu de meest exclusieve golfclub van Nederland zit met heuvels, helmgras en een 1 op 1 gekopieerd Schots landhuis en een soort Ruigoord-achtige camping voor vermogende stedelingen die in een aftandse caravan zich kort mogen uitleven als stadsnomade, de talrijke jachthavens en watersportfaciliteiten bij de ontzandingsplassen in Gelderland, dat nooit wat had met watersport, maar waar dankzij het afsnijden van rivierbochten en de aanleg van snelwegen talrijke waterplassen zijn ontstaan, die we nu vanzelfsprekend zien als recreatieplassen, etc. Hij schudt de voorbeelden moeiteloos uit z’n mouw.

De deceptie van haast

Niet alleen het geloof in beheersbaarheid bij talrijke politici en beleidsmakers stoort hem. Ook kan hij zich opwinden over de opgeklopte dramatiek en hysterie van hen over zaken die absoluut en op korte termijn zouden móéten veranderen. Die haast is toonbeeld van eindtijddenken en kan in zijn ogen tot teleurstellingen leiden vanwege ontsporingen en dwalingen, die je niet wilt en nu ook niet kunt voorzien. ‘In onze monomane focus op waar we als samenleving naartoe willen of denken te moeten willen (de stip op de horizon), mankeert het vaak aan helderheid en eendracht over waar we nú zijn, wat ons vertrekpunt is, wat de perspectieven zijn waarmee je naar een opgave of naar de werkelijkheid kan kijken’, zegt Hans. Hij vergelijkt het met Google Maps. ‘Als je niet goed weet waar je vandaan komt en waar je bent’, zegt hij, ‘dan zal je ook nooit op de gewenste bestemming arriveren. Ik noem dat mijn ABC. A is de vraag waar we vandaan komen, onze geschiedenis, het zichtbare en verborgen landschap. B is waar we nu zijn, de veelheid en complexiteit aan mens- en maatschappijbeelden, verlangens en kennis. C is waar we naartoe willen. Vaak hebben we veel te veel aandacht voor C en veronachtzamen we A en B, wat tot onbeheersbare en onvoorziene ontwikkelingen kan leiden, die door niemand van ons

gewild zijn. Laten we eens wat rustiger nadenken en analyseren', is zijn hartenkreet, 'en wat meer tijd besteden aan reflectie, kijken en proeven in het veld.'

8

Melle en de verbinding van parallele werelden

Melle Smets is kunstenaar en een enorme optimist, die zo betekenisvol en goed mogelijk door het leven wil gaan. De spanning tussen het echte leven van mensen en de door beleid en instanties geconstrueerde wereld drijft hem om continu listen te bedenken om de grenzen van onze verbeelding te verleggen. Zijn werkwijze van action research stimuleert mensen om antwoord te geven op de vragen achter de vraag.

Bijvoorbeeld over wat de persoonlijke impact zou zijn van een werkelijk duurzame energietransitie. Als kunstenaar is hij in staat om buiten de condities van het systeem te blijven. Hij kan onafhankelijk dilemma's adresseren, maar de valkuil is dat niemand luistert. Dat lukt wel als hij abstracte kwesties persoonlijk maakt en in de ontmoeting met de ander de dialoog aangaat, vertrouwen opbouwt en prikkelt tot in beweging komen. We zijn benieuwd naar zijn ervaringen, net terug als hij is uit Lagos (Nigeria) waar hij tot zijn verrassing zonder smart phone disconnected bleek te zijn in een parallele wereld die inmiddels haasje over (ook wel: leapfrogging) volledig digitaal is.

Melle is van jongs af aan een avonturier, hij was een onrustig en beweeglijk kind, altijd kwijt, altijd op pad, altijd aan het zwerven om de wereld te ontdekken. Na terugkomst in Nederland van een korte periode als boeddhistisch monnik in Thailand, besluit hij zijn leven meer richting te geven en gaat hij studeren aan de kunstacademie in Arnhem. 'Daar openbaarde zich voor mij dat je kan leven van

ideeën en creativiteit. Tekenen, schilderen of beeldhouwen was niet zozeer mijn ding, maar wel het idee dat je als autonoom kunstenaar je verhoudt tot plekken en gemeenschappen waar je op een dienende wijze waarde kunt toevoegen door identiteit en een gemeenschapsgevoel te verzilveren.’ Melle opereert *light*, woont anti-kraak, heeft geen auto of gezin en heeft geleerd dat wanneer hij zich met volle overgave committeert aan een idee, er vanzelf een kwaliteit ontstaat die wat waard is. ‘Een mooi project maken, dat er een belofte uitkomt, is óók een beloning’, zegt hij.

Archeoloog van het heden

Op zijn website typeert hij zich als archeoloog van het heden. ‘Spoorzoeken boven de grond’, noemt hij dat. ‘Maar het is meer dan observeren alleen. Je wilt ook betekenis geven en interveniëren om verandering teweeg te brengen.’ *Action research* is zijn werkwijze. Hij maakt dankbaar gebruik van deze term van sociologen uit de jaren zestig en zeventig om zijn onderzoek als kunstenaar te legitimeren. ‘Ik begeef mij in het onbekende, verzin acties die een reactie oproepen en in die wisselwerking leer ik plekken en gebruikers van die plekken kennen en hoe ze naar de wereld kijken. In die ontmoeting en door continu de verbeelding in te zetten (‘Stel je de wereld eens zo voor....’) wek je interesse, groeit het vertrouwen en krijg je de mensen mee om ideeën over bijvoorbeeld duurzaamheid te accelereren en concreet toe te gaan passen.’

Verbinding maken tussen parallelle werelden

Sinds hij werkt verbaast hij zich over de spanning tussen de gefragmenteerde manier waarop het land wordt ingericht en gerund (met allerlei constructen en in lineaire processen) en de echte wereld. ‘Eigenlijk leven we voortdurend in parallelle werelden, die in zichzelf kloppen, maar die synchroon en volledig langs andere werelden heen schuiven’, zegt Melle. Aanvankelijk zag hij zijn interventies als spel, als *gimmick* om verwarring te stichten en in stand te houden. Hij merkte echter dat dit weinig effect had op de formele wereld. Zijn ideeën landden toen niet, omdat niemand het kon plaatsen. ‘Ik probeerde tamelijk fundamentele vragen aan de orde te stellen, maar kreeg als kunstenaar in de parallelle wereld van beleid geen podium of positie. Het kwam er op neer dat in de bovenkamers een besluit werd genomen en

dat ik daar een mooie tekening bij mocht maken.' Zo'n ongelijkwaardige rol ambieert Melle niet. 'Ik word dan als gekkie ingehuurd om aan het eind van een serieuze dag nog even te lachen.'

Sinds een paar jaar is Melle daarom geïnteresseerd in hoe parallelle werelden aan elkaar verbonden kunnen worden. Zeg maar de werelden van constructen (van beleid, wetenschap e.d.) en de echte werelden van mensen, activiteiten en plekken. Een goed voorbeeld is het project van de *Zero Footprint Campus* in Utrecht. De sleutelvraag was wat de impact zou zijn van een werkelijk duurzame energietransitie. Welke fundamentele vragen moeten wij onszelf eigenlijk stellen als het gaat om een duurzame toekomst? Die denkexercitie heeft Melle gefocussed op de kracht van persoonlijke verbeelding en *human power*. Zo bedacht hij de spierkrachtcentrale voor het flatgebouw Willem C. van Unnik op de Uithof. Hier staan allerlei fitnessapparaten. Studenten werken zich hier in het zweet op home- en crosstrainers, een looprad en spinbikes. Zij wekken de energie op voor het hele gebouw van 22 verdiepingen. 'We willen mensen vooral laten ervaren en tonen dat energie niet zomaar ergens vandaan komt en dat je offers moet brengen voor duurzaamheid. Ons ontwerp maakt hen daar meer van bewust', zegt Melle. Aanvankelijk vond de formele wereld van de universiteit dat allemaal maar flauwekul, totdat hoogleraren ontdekten dat nieuwe fundamentele vragen werden gesteld (die niet pasten binnen hun paradigma's) en door de studenten allerlei nieuwe manieren werden bedacht om maar niet energie te hoeven maken. 'Wat gebeurde', zegt Melle, 'is dat de studenten een nieuwe manier van samenleven gingen bedenken, waarbinnen de energievraag werd opgelost.' En vervolgens bleek een modern leven goed mogelijk dankzij de inzet van de technologie van processoren, aandrijfsystemen en superefficiënte dynamo's. Niemand hoefde een terugkeer naar de middeleeuwen te vrezen.

De relevantie van persoonlijke relaties

Eén van de lessen van Utrecht is voor Melle om alomvattende begrippen als duurzaamheid persoonlijk te maken. Dan ontstaat ook de dialoog over relaties en sociale transitie. Een aanvankelijk absurdistisch idee blijkt dat dan niet te zijn want het voedt mensen om hun leven opnieuw te doordenken. Uit die ontmoeting ontstaan nieuwe verbanden die tot nieuwe oplossingen en prototypes leiden. 'De

verbeelding die ik inbreng helpt om het persoonlijke gesprek op gang te krijgen. En als ik dan eens een tekening maak, dan spreek ik daarmee iemand aan op zijn of haar expertise om mijn prutswerk te verbeteren.’ Daarbij laat hij het defensieve denken in systemen met bijbehorende regels en *firewalls* los. Hij zou het toch altijd verliezen omdat hij geen onderdeel uitmaakt van het systeem. ‘Waarom zouden de mensen in het systeem naar mij luisteren als ze toch niets met mij te maken hebben? Waarom zou je dan überhaupt die slapende hond wakker maken?’, zegt Melle, ‘je kan je beter richten op het aangaan van persoonlijke relaties.’

Een treffend voorbeeld is zijn betrokkenheid bij een kunstproject in Leidsche Rijn. Vraag was of hij een plek voor hangjongeren wilde ontwerpen. Hij is toen zelf met die jongeren gaan hangen en ontdekte dat ze de wijk op een heel andere manier gebruiken dan hoe de planologen zich dat voorstellen. Niemand had dat aan die kinderen gevraagd. ‘Die hangen niet netjes op een pleintje met twee wipkippen, maar gaan op hun brommer naar Utrecht om dope te halen, stappen op de trein om in Rotterdam te skaten, gaan naar punkbands in Paradiso in Amsterdam en nemen de discobus naar Brabant om dronken te worden.’ Zijn manier van werken werd door de opdrachtgever echter beschouwd als systeemkritiek. Hij was niet gevraagd om aan de orde te stellen of zij wel met goede stedenbouw bezig zijn of niet. Eind van het verhaal is dat hij werd overgeplaatst naar de afdeling educatie en buurtwerk. ‘Het fascinerende is dat de sociaal werkers al met één blik op de kaart op basis van hun ervaring konden voorzien waar in de toekomst broeinesten in de wijk zouden gaan ontstaan. Die inzichten waren in de parallelle wereld van de planologen niet bekend, noch gewenst.’

Ditzelfde fenomeen treft hij aan in een programma over *mental borders* in Colombia, waar hij op eigen kosten bij betrokken is. Het programma vindt plaats in de context van BIENALSUR, de eerste *International Biennial of Contemporary Art* in Zuid-Amerika. In de Colombiaanse grensstad Cúcuta dreigen de parallelle werelden van arm en rijk, van overheid en smokkelaars, van allochtonen en de groeiende groep uit Venezuela fysiek-ruimtelijk te worden en gaan die verschillende gemeenschappen zich verdedigen. Daar dreigt een kantelpunt, waardoor de samenleving desintegreert. De rijken in *gated communities* met eigen *shopping malls*, de armen verschanst in

hun levensgevaarlijke getto's. Met een team van lokale betrokkenen zwerft Melle door deze stad om te luisteren naar mentale grensverhalen van inwoners, tracht hij die verhalen te documenteren en te visualiseren en vraagt hij zich af of en hoe die mentale grenzen doorbroken kunnen worden voordat de samenleving als geheel er echt schade van ondervindt. Het laat hem zien wat de gevolgen zouden kunnen zijn wanneer de creatie van parallelle werelden uit de hand loopt en het bruggenbouwen stopt. 'Dat kan in Nederland ook gebeuren', zegt Melle, 'met de virtuele muren die wij bouwen.'

De onvolhoudbaarheid van de huidige oplossingen

De gemeente Drachten had laatst kunstenaars uitgenodigd om nieuwe stadspoorten te bedenken om de stad meer smoel te geven. Melle werd gevraagd om één van die *landmarks* te ontwerpen. De economische ambities in Drachten zijn groot. Nu de industrie daar een beetje is ingezakt, zou een grotere haven, meer overslag en meer vaartoerisme uitkomst kunnen bieden. Talrijke waterwegen moeten dan periodiek uitgebaggerd worden. Zijn vraag was: met de kracht van fossiele energie zou dat baggeren wel lukken, maar hoe ver kom je als je alleen gebruik mag maken van *human power*? Hij bedacht een ingenieus door *human power* aangedreven baggerschip en werkt dit duurzame scenario nu uit voor Drachten, o.a. met een baggerkolonie op een eiland in een van de vaarwegen bij Drachten. Met het plaatselijke AZC is hij in gesprek om de benodigde arbeid te leveren.

Op voorhand is duidelijk dat het baggeren met behulp van menselijke energie niet gaat lukken. Wat dat betekent voor de groeiambities van Drachten is nog onbekend. Maar ook wind- en zonne-energie ontberen de kracht van olie. Hij heeft ontdekt dat baggeren de backbone is van de Nederlandse economie. 'Als we 1 jaar niet baggeren, dan slibben de havens dicht en is het afgelopen hier', vreest hij. Ook ontberen we simpelweg de benodigde arbeid als we met menselijke energie zouden gaan baggeren. 'Als we 365 dagen per jaar 8 uur per dag baggeren, dan schat ik dat er zo'n 100.000 baggeraars nodig zijn. Maar dan nog kunnen we op spierkracht niet dieper baggeren dan 5 meter. Niet alleen valt dan een onmisbare schakel in ons economisch systeem weg, ook het hele ecodogma valt dan uit elkaar', zegt Melle. In zijn ogen wordt er in dat dogma een wereld voorgesteld die nooit gaat bestaan. De

oplossingsmachine van nu komt met innovaties die niet volhoudbaar zijn. En het gesprek over de werkelijke gevolgen van duurzame ontwikkeling wordt niet gevoerd. ‘Waarom spreken we niet over wat we om ons heen hebben geschapen en hoe groot nu eigenlijk het offer is’, vraagt hij zich af. ‘Dan wordt het meteen persoonlijk en wordt het te bedreigend voor het systeem’, vermoedt hij. ‘Maar de studenten in Utrecht kwamen wel met ideeën voor een duurzame sociale transitie, dus dat biedt hoop.’

Over de rol van kunstenaars en nieuwe denkpaden

‘Ik blijf onafhankelijk en buiten het systeem en zorg af en toe voor verwondering, bewandel andere denkpaden. Dat kan ik bijdragen aan de samenleving en daar wil ik goed in zijn’, zegt Melle. Zijn stille hoop is dat zijn ideeën uiteindelijk toch landen bij de verantwoordelijke beslissers van ministeries en andere instanties. ‘Maar ik denk wel eens af en toe dat er niemand in de cockpit zit.’ Het rijk zou om te beginnen een nieuwe taal kunnen ontwikkelen over duurzaamheid, waarmee op een meer fundamentele manier het gesprek gevoerd kan worden in plaats van alleen maar over oplossingen te spreken. Oplossingen ontstaan vanzelf wel in zo’n krachtige economie als die van Nederland, dat hoef je niet te managen. De overheid hoeft dat niet te bedenken, maar kan wel het constante debat faciliteren. ‘En dan niet gedreven door angst, maar door de geweldige *opportunity* om een relatie met iemand op te bouwen. Daar zijn we als mensen ook heel goed in.’

9

Florentijn prikkelt publiek en ruimte

Florentijn Hofman is wereldwijd bekend door zijn uitvergroete gele badeenden. Die drijven op pontons in de havens van Europa, Azië, Australië en Zuid-Amerika. Zo lag in Frankrijk een 32 meter hoge badeend in Saint-Nazaire voor het enorme bunkercomplex waar Hitler de blitzkrieg naar Engeland wilde starten. In Chili lag de eend voor het martelschip van Pinochet. Hong Kong stond compleet op z'n kop omdat mensen van hun werk wegliepen om de badeend te gaan zien. Bezoekersaantallen in het Verre Oosten lopen in de miljoenen. 'Die badeend verboedert mensen over de hele wereld, werkt als een katalysator voor sociale interactie', zegt Florentijn, 'en ik hoop dat door mijn werk mensen anders naar plekken in hun openbare ruimte gaan kijken'. Karin en ik spreken met Florentijn aan de grote tafel op het terras bij zijn woning annex atelier aan de Koningsweg in Arnhem. Op de achtergrond in de tuin ruist het van de geluiden van vogels en spelende kinderen.

'Ik maak grote werken om zelf in de schaduw te staan', zegt Florentijn, 'want het gaat niet om mij, ik ben gewoon het vehikel dat zo'n werk voortbrengt. Het gaat om dat werk of die installatie, hoe dát iets doet in zijn omgeving en met de mensen.' Zijn werk kenmerkt zich door de uitvergroting van objecten, de tijdelijkheid van het werk en de aaibaarheid. 'Als kind was ik al tijdens tussenuren op school aan het tekenen in de dierentuin van Emmen, maakte ik thuis kartonnen bouwwerken, die buurvrouw Ankie in Noord-Sleen fantastisch vond, en spande ik in onze achtertuin elke zomer mijn eigen canvas op om eindeloos te schilderen. Toen ik 11 was zag ik een

documentaire over Karel Appel op TV en vanaf dat moment wist ik zeker dat ik naar de kunstacademie wilde. En tijdens mijn studie aan de kunstacademie in Kampen was ik al bezig met interventies in de publieke ruimte. Ik trok de wereld in met een verborgen camera om de grenzen op te zoeken van het sociaal aanvaarbare.'

Ontdek en doe wat goed bij je past

Florentijn Hofman is geboren in Delfzijl, woont tijdens zijn jeugd in Noord-Sleen, gaat naar school in Emmen en volgt de Christelijke Academie voor Beeldende Kunsten in Kampen, waar hij in 2000 afstudeert. 'Ik koos Kampen niet vanwege de christelijke achtergrond, maar omdat iedereen vanuit Emmen altijd naar Groningen ging en ik gewoon wat anders wilde.' Hij ervaart de academie als een warm bad en is blij dat hij Noord-Sleen kan verlaten. 'Ik kan me nog goed herinneren dat ik thuis in de achtertuin verbeten stond te roken en wist: hier moet ik weg! Ik was 18 en klaar om de wereld in te trekken', zegt hij. 'Mijn moeder (die van háár ouders niet naar de kunstacademie mocht) heeft me altijd gestimuleerd om die vrijheid op te zoeken.'

Tijdens het eerste jaar op de academie vertelt de schilderdocent hem dat hij eigenlijk niet kan schilderen. 'Dat was de beste les die ik ooit gehad heb', zegt hij en stapt vervolgens over naar beeldhouwen, wat veel meer bij hem blijkt te passen. Na zijn studie volgt hij een mastersopleiding in Berlijn. Hij vertrekt er weer ('klaar om de wereld in te knallen, ik lust ze rauw') en strijkt met vriendin Kim neer in Rotterdam, waar zijn carrière start – eerst antikraak en zonder een cent te maken, jaren later uitgegroeid tot "popster", die in Taiwan om de files en mensenmassa's te vermijden bij een politieagent achter op diens motor door het verkeer racet om op tijd bij de opening van zijn eigen expositie te zijn.

De openbare ruimte is van iedereen

De projecten van Florentijn zijn altijd tijdelijk. 'Ik geloof in tijdelijke kunst', zegt hij, 'ik geloof in openbare ruimte die van iedereen is en dat iedereen daar zijn ding moet kunnen doen. Dus waarom zou daar persé een betonnen of bronzen sculptuur van mij moeten staan voor de eeuwigheid?' Hij denkt terug aan de snackbar in Emmen waar hij tijdens zijn middelbare schooltijd parttime werkt. Van de eigenaar mag hij de

tafels en stoelen van het terras op een eigzinnige manier op elkaar stapelen als ware het een sculptuur in de buitenruimte. Hij haalt er de plaatselijke krant mee.

Een reus van afvalhout, een 30 meter lange en 8 meter hoge muskusrat van riet en het hemelsblauw ('beukelsblauw') schilderen van een rij vervallen negentiende-eeuwse panden aan de Beukelsdijk in Rotterdam betekenen later zijn doorbraak. De reus is zijn eerste grote sculptuur van na de academie. Voor de muskusrat (die er maar 4 weken ligt) leert hij rietdekken. De panden aan de Beukelsdijk zouden gesloopt worden, er zitten krakers en junks in en de wijkbewoners zitten ermee in hun maag. Met geld uit een Rotterdams potje voor "Schoon, heel en veilig" gaat hij daar aan de slag. 'Door mijn beukelsblauwe toevoeging heb ik zichtbaar gemaakt wat er al was en mensen er op een andere manier naar laten kijken. Ook', zegt hij met een knipoog, 'bracht het meer blauw op straat.'

Andere projecten volgen. Zoals het Feestaardvarken in Arnhem. Dat wordt naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de dierentuin door Burgers Zoo aan de stad aangeboden. 'Rond dat Feestaardvarken is een cultureel plein ontstaan. De mensen willen eigenlijk niet dat het beeld verdwijnt. Het laat zien hoe mooi een plek is, welke sociale connotaties er zijn en hoe kindvriendelijk een kunstwerk kan zijn.'

Tegelijkertijd is het ook een moeilijke plek, met hangjeugd die er blowt, er ligt veel gebroken glas en er hangt vaak een penetrante urinelucht, waar niet tegenaan te schoonmaken is. 'Ik kan dat niet meer verenigen met spelende kinderen op dezelfde plek,' zegt Florentijn, maar het beeld zegt wel iets over wat er aan de hand is. In dit geval conflicteert de hangjeugd met de kinderen. 'Het Feestaardvarken nodigt door zijn aanraakbaarheid uit tot spel, maar biedt jammer genoeg ook hoekjes en plekjes voor maatschappelijk ongewenst gedrag.'

Kunst als middel voor dialoog

'Ik ben de mol in het gazon', zegt Florentijn, 'af en toe moet er een molshoop ontstaan om de gebruiker weer bezig of betrokken te krijgen.' Bij veel van zijn werk is die sociale interactie van meet af aan heel belangrijk. 'Mensen die meebouwen, de

reacties van critici die dagelijks langs fietsen en later de grootste fan worden, gesprekken aan het hek tijdens het bouwproces en dergelijke.’ Op locatie, aan de voet van de beelden ontstaan gesprekken, groeit er een dialoog en is hij als kunstenaar in de gelegenheid om een band op te bouwen met voorbijgangers, die zich gaandeweg gaan identificeren met het werk en zich trots en betrokken voelen. ‘Met die kracht van het publiek wil ik zorgvuldig omgaan’, zegt Florentijn. ‘Daarom ben ik als kunstenaar aanwezig en wil ik verantwoording nemen voor wat ik op locatie aan het genereren ben.’

Als voorbeeld daarvan noemt hij het project van de drie concertvleugels op Schiermonnikoog. Die liggen op hun kop met de poten omhoog als aangespoelde walvissen op het strand. ‘Ik ben eerst met een maquette naar de eilanders toe gegaan. Dat was best wel een pittige dialoog, maar daar zijn we goed uitgekomen. Uiteindelijk heeft iedereen meegewerkt.’ Hij ziet daar overigens ook een rol weggelegd voor zijn opdrachtgevers. ‘Goed opdrachtgeverschap is ook een vak. Je moet betrokken zijn, zorgen voor breder draagvlak, input geven, maar ook sociale kennis inbrengen. Op die verantwoordelijkheid kan en wil ik opdrachtgevers aanspreken,’ zegt hij, maar hij vreest dat aan het opdrachtgeverschap in het algemeen nog veel te verbeteren valt. ‘Dat heeft vooral met angst te maken’, zegt Florentijn, ‘want steek je nek maar uit. Je hangt zo en bent dan je carrière kwijt.’

Zelden ontvangt hij negatieve respons. Dat de kunstwereld zijn werk niet snapt, deert hem niet. Dat het zoveel mensen aanspreekt vindt hij geweldig. Het heeft volgens hem veel te maken met zijn vormtaal. Mensen van alle *walks of life* - zowel de loodgieter, de tandarts als de parlementariër – voelen zich uitgenodigd door die vormtaal. Het roept een wow-reactie op. ‘De huid wordt bestudeerd, er wordt omheen gelopen, mensen maken foto’s die ze delen, er ontstaan gesprekken, mensen huilen, er wordt gespeeld, het werk verbreedert. Zelfs in Hong Kong nota bene (waar de doorsnee-bewoner niet als hoffelijk bekend staat) leken de mensen aardiger geworden toen de badeend daar aangemeerd lag.’

Een ander effect is dat door de schaal en het perspectief van zijn werk de toeschouwer kleiner wordt, misschien weer kind. Mensen zijn ook allemaal klein ten opzichte van die grote werken. Het is zijn ervaring dat daarmee vrijheid ontstaat en angst verdwijnt. Zijn werk voegt zachtheid toe aan plekken. Steden over de gehele wereld doen er bij wijze van spreken een moord voor om een werk van hem te hebben.

Er is méér in het leven dan wereldwijde roem

Florentijn is dankbaar dat de badeend hem sinds 2007 over de hele wereld heeft gebracht. Als nuchtere Noorderling is hij zich er ook van bewust dat hypes voorbij gaan. Nog steeds krijgt hij dagelijks talrijke verzoeken, maar de dagen dat er Chinezen met koffers geld aan zijn deur stonden, zijn gelukkig wel voorbij. Zijn werk is niet te koop. Hij verzet zich tegen de commercialisering ervan. Zo cancelde hij een optreden in Taiwan, als protest omdat hij vond dat de organisatoren er een commercieel circus van hadden gemaakt. 'Nu wil de Arabische Emiraten ook de badeend hebben, maar het voelt niet goed. Als kunstenaar moet je jezelf wel in de spiegel kunnen blijven aankijken, zeker met dit concept. Als aan een aantal voorwaarden niet kan worden voldaan, dan doe ik het gewoon niet,' zegt Florentijn. Per slot van rekening is zijn Studio geen verhuurbedrijf voor badeenden.

Bovendien wil hij verder met nieuwe projecten. 'Er is zoveel meer dan alleen een soort pseudo popster met een *rubber duck* te zijn,' zegt hij, 'ik wil hier de deur kunnen dichtdoen wanneer ik dat wil, er hier zijn voor mijn kinderen, genieten van deze fantastische plek.' Op dit moment is hij bezig met een sculptuur van een vos voor een blinde muur op het schoolplein van een basisschool aan de Schiedamseweg in Rotterdam. Het idee verwijst naar ontmoeting, een wachtplek voor ouders. Pas onlangs hoort hij dat ouders en docenten het idee van de vos wel omarmen, maar de locatie voornamelijk niet. Hij denkt dat die reactie waarschijnlijk gefundeerd is op angst voor imagooverlies. Dat heeft hij nog nooit meegemaakt, terwijl hij met ouders en docenten goede gesprekken heeft gehad. Hij is benieuwd hoe dit afloopt.

Het leert hem wederom hoe belangrijk het is om goed te luisteren, te kijken en met elkaar in gesprek te gaan en te blijven. Dat brengt hem terug bij zijn *drive* om met sculpturale technieken in de openbare ruimte aan de slag te gaan en de dialoog te zoeken met zowel de specifieke kwaliteiten van de plek als de gebruikers en voorbijgangers. 'Wat ik indertijd ontzettend fijn vond bij het werken aan de muskusrat was de omgang met echte mensen. Een rietdekker heeft ons toen in een middagje wat wegwijs gemaakt en ik heb wat gereedschappen van hem mogen lenen. Toen zijn we met een stuk of tien vrijwilligers en vrienden op locatie drie maanden bezig geweest om de muskusrat te bouwen. Bij de opening was de rietdekker ook aanwezig. Ik weet nog goed, die was zó trots. Dat is mooi, man. En hij zei dat als het niet in de kunst zou lukken, ik wel bij hem mocht komen werken!'

10

Tussenbalans

Wij (Verhalenvanger en KIS) zijn dit traject gestart met de vraag of het instrument van verhalenvangen bruikbaar is als inspiratie voor innovatie in het licht van de missie van de stafdirectie KIS binnen het departement van Infrastructuur en Waterstaat. Daarnaast zijn we uiteraard nieuwsgierig naar de resultaten. Welke boodschappen krijgen wij mee uit de acht gesprekken, die gevoerd zijn? In deze Tussenbalans ga ik zowel in op de instrumentele vraag als op enkele inhoudelijke rode draden, die ik uit de gesprekken destilleer. Eerst mijn indrukken over het instrument van verhalenvangen.

Verhalenvangen als instrument

Verhalen bieden de mogelijkheid voor persoonlijke verdieping op basis van praktijkervaringen. Méér dan een verslag, rapport of reguliere *best practice* beschrijving appelleert een persoonlijk verhaal aan emotie, het maakt nieuwsgierig, ontketent energie en maakt invoelbaar en concreet wat vaak abstract of verborgen blijft. Elk verhaal wordt dan ook verteld vanuit het perspectief van de pionier zelf. En elk verhaal volgt in principe op een compacte manier de belangrijkste principes van storytelling. Dat zijn de narratieve elementen van één of meer hoofdpersonen (de held), een plot (het vraagstuk, de ommekeer), één of meer helpers en tegenstanders en het (voorlopig) slot of de catharsis. De lakmoesproef is: dát verhaal wil je doorvertellen, die pionier wil je op je congres, die uitspraak zet je vandaag nog op Twitter, of beter nog: je voelt je uitgedaagd en ervaart dat prikkelende gevoel van *'fear of missing out'*.

Mijn ervaring met de acht verhalen in deze bundel laat zien hoe gevoelig de relatie is tussen het verhaal dat zich wil vertellen en het publiek dat het verhaal wil horen. De kwaliteit van het verhaal zelf is hierbij nog het minst lastige, mits de verhalenvanger over enig schrijftalent beschikt en in een heldere tekst van zo'n 2000 woorden de kwintessens van een innovatieve praktijk voor het voetlicht kan brengen.

Wil het verhaal gehoord worden, dan moet er ofwel een rechtstreeks verband zijn tussen de desbetreffende praktijk en het 'policy window' van een ambtelijke dossierhouder (waarvoor die praktijk van belang is), ofwel de desbetreffende praktijk is uit zichzelf dermate inspirerend, dat vertrouwd mag worden op een generiek publiek voor het verhaal. De handicap van onze aanpak van verhalenvangen voor KIS is echter dat er geen concrete dossierhouder is. Bij onze intuïtieve keuze van acht gesprekspersonen zijn we er voetstoots van uit gegaan dat zij wel een zodanig inspirerend verhaal zouden opleveren, geschikt om een generiek publiek aan te spreken.

Dat is een misvatting gebleken. We spreken hierover gesproken met Lilian van den Aarsen, opdrachtgever van ons project. 'Alleen maar zenden heeft nog nooit veel opgeleverd', zegt ze in dat interview. 'Of vinden dat de andere partij jouw verhaal móét horen en belangrijk móét vinden, dat vind ik niet de goede houding', zegt Lilian. Zo vindt ze van alle verhalen het verhaal van Melle Smets het moeilijkste. Ze leest het als dystopisch scenario. Waar zou dat moeten landen, welke dossierhouder moet je daarvoor hebben? Ook het verhaal van Hans Jungerius landt niet echt bij haar, m.u.v. het idee van de Zuiderzee-excursie, waarover later meer. Beide kunstenaars staan als actor ook buiten de kring van mensen waar KIS c.q. het departement gebruikelijk mee interacteert³. Ook vindt ze beide verhalen onderling uitwisselbaar, het verschil in boodschap is niet zo groot. 'Van bekenden in het beleidscircuit van dit ministerie, zoals Eric of Tracy, slaat de taal en het onderwerp nu eenmaal meer aan', zegt Lilian, 'ook als ze allebei een prikkelende visie afgeven.'

³ Ten tijde van het interview met Lilian van den Aarsen op 24 mei 2018 moest het laatste gesprek met Florentijn Hofman nog plaatsvinden en zijn verhaal nog geschreven worden. Daarom kan Lilian over de relevantie van deze derde kunstenaar niet oordelen.

Een eerste belangrijke conclusie voor het instrument verhalenvangen is dat de selectie van innovatieve praktijken/praktijkhouders zo rechtstreeks mogelijk verbonden moet zijn aan concrete vragen of behoeftes van een dossierhouder in het primaire beleidsproces. Dat is de eigenaar, die er iets mee moet. Het vergemakkelijkt een efficiënte landing van verhalen en een effectieve doorwerking daarvan in het beleidsproces.

Tweede conclusie is dat verhalen van “out of the box actoren”(zoals kunstenaars) zeer wel bruikbaar kunnen zijn als inspiratie voor innovatie, maar dat het inblazen daarvan een immense opgave is en veel zweetdruppels en inspanningen zal vergen. ‘We kunnen dat wel op het intranet van het ministerie zetten’, zegt Lilian, ‘maar dan is er geen voedingsbodem waar het verhaal op kan gedijen. Dan lezen mensen dat zonder context, als ze het überhaupt al lezen. Ik schat dat er weinig mensen in dit huis zijn die denken dat het wat voor hen is, dat ze er iets mee kunnen’, aldus Lilian. ‘Daarbij komt dat er niet zoveel smaakmakers meer zijn in het departement. Mensen zoals Ad de Rooij die voorheen inspirerende en energieke clubs leidden zoals Infralab of Q, die zijn er nauwelijks meer.’ Voor het inblazen van dit type verhalen, is het misschien slimmer om een andere vorm of een ander medium te kiezen, zoals een kort, gefilmd interview met visualisaties van hun projecten, beelden en plannen.

Zelf blijf ik optimistisch, misschien tegen beter weten in en wetende hoe groot de druk is waaronder de mensen binnen het departement werken. Beide routes voor het verhalenvangen moeten we inzetten, vind ik. De grote systeemtransities waar ons land voor staat, kunnen niet alleen gevoed worden met “in the box” verhalen. Daarvoor zijn ook “out of the box” verhalen nodig. Het spelen met perspectief, het inzoomen en uitzoomen, van binnen naar buiten en van buiten naar binnen zijn krachtige middelen om buiten de bestaande kaders te leren kijken, denken en werken. En dat is nodig om tot werkelijke vernieuwing te komen.

‘Daarnaast’, zegt Lilian in ons interview, ‘zou het een interessant en gewaagd experiment zijn om met deze acht verhalen het gesprek aan te gaan (en misschien de sneeuwbal in beweging te krijgen) met mensen binnen het ministerie die betrokken

zijn bij klimaatadaptatie (Pieter Bloemen?), duurzame en slimme mobiliteit (Michel Duinmeijer?) en iemand die betrokken is bij het thema circulaire economie (John Butter?). Haar eigen directie zou in een teambespreking voorafgaand aan zo'n actie kunnen fungeren als soort van proefkonijn, juist als het gaat om (het meedenken over) de verhalen van de drie kunstenaars en hoe die bij wie binnen IenW ingeblazen zouden kunnen worden.

Enkele inhoudelijke rode draden uit de acht verhalen

Het is aan de lezer om zelf zijn of haar aansprekende onderwerpen uit de acht verhalen te destilleren, maar wat mij in ieder geval opvalt is dat alle verhalen in wezen een oproep doen om de onbekende en misschien ook onbedoelde gevolgen van 'beleid' ten opzichte van wat er zich nu maatschappelijk, ecologisch en economisch in ons land afspeelt beter en dieper te gaan doorgronden. En dat, ook met het oog op wat er in de toekomst op ons af zou kunnen komen. Het meest extreem in dit opzicht is de stelling van Melle dat er sprake is van een onvolhoudbare situatie van parallelle werelden, elk met eigen constructen en processen, die langs elkaar heen schuiven en niet of nauwelijks met elkaar communiceren. Dat brengt als groot onbedoeld gevaar met zich mee dat het geheel (de samenleving) zou kunnen desintegreren. Zijn remedie is om de dialoog aan te gaan, elkaar te leren kennen en in de loop van zo'n traject hopen dat de mentale grenzen zullen vervagen.

Eric gebruikt het woord desintegratie niet, maar wel het woord verkrumming, wat landschappelijk gezien hetzelfde fenomeen beschrijft, namelijk het verband is zoek, de logica is weg, de relevantie van topografieën is verdwenen. Deels komt dat door de nadruk in plattelandsperspectieven op compositie en verschijningsvormen (ten nadele van het utilitaire en vanzelfsprekende), deels doordat met name de rijksoverheid de confrontatie van ruimtelijk programma met collectieve waarden verwaarloost. Hij en Tracy pleiten voor een nieuw, nationaal narratief, waarin het rijk de zorg voor de grote nationale, structurerende systemen op zich neemt (wat herinneringen oproept naar het klassieke drager-inbouw principe en cascopanning). Vast onderdeel daarvan zou moeten zijn het meekoppelen van waarden en belangen en het oog hebben voor het ter plekke combineren van verschillende ruimtevragende

functies/activiteiten. Daar hoort educatie en uitleg bij (Tracy: dicht de systeemkloof!) en bij tijd en wijle het (selectief) meebewegen met zorgen van burgers. Zoals Nelly zegt: van een beetje meedenken en empathie is nog nooit iemand slechter geworden, toch?

Waar Eric ons voorhoudt om vooral te doorgronden waarom ons landschap is zoals het is (en op ongewenste verkrumming uitkomt), breken Henk en Manfred een lans voor het nadenken over de gewilde dan wel ongewilde consequenties van respectievelijk een nieuw maatschappelijk model (circulair leven in al zijn facetten) of een geaccelereerde, exponentiële ontwikkeling van de technologie. Volgens Lilian van den Aarsen heet dat laatste verschijnsel bij KIS al het 'lawine-effect van exponentiële innovatie'. Ik hoop dat zij de handschoen oppakt om de ontwikkeling van scenario's ter hand te nemen. Die zouden de mogelijke/denkbaar/niet-vanzelfsprekende/ongewenste maatschappelijke implicaties moeten belichten in de vorm van 'wat, als' redeneringen, inclusief de vaak niet te voorspellen manieren waarop mensen gebruik gaan maken van nieuwe technologieën. Wat wordt het effect van slimme mobiliteit op activiteitenpatronen van mensen? Wat betekent circulair leven voor hun onderlinge relaties, voor logistieke netwerken en voor het verplaatsingsgedrag van mensen, goederen, diensten en data? Hoe gaan mensen daadwerkelijk straks intelligente auto's gebruiken? Etc. In zijn algemeenheid roept Hans ons daarbij op om een beetje los te komen van de gedachte dat wij die veranderingen allemaal zouden kunnen beheersen, sturen en beïnvloeden. Niets is minder waar, denkt hij, net zoals veel systeemoplossingen die nu worden voorgesteld op langere termijn onvolhoudbaar zullen blijken te zijn.

Hans wil graag dat wij bij het kijken naar de horizon (C) ons ook goed bewust zijn van waar we nu staan (B) en waar we vandaan komen (A). Ter illustratie van zijn ABC-principe en misschien ook als terugblik op de vooruitgang, koestert Hans de wens om een meerdaagse Zuiderzee-expeditie te organiseren als reis door de tijd van veranderend Nederland. In het interview met haar, is Lilian erg enthousiast over dit idee (en wat minder geporteerd voor de gevraagde tijdsinzet). 'Kijken buiten de deur, in het veld, is ook heel waardevol voor Haagse ambtenaren. We doen dat als KIS al regelmatig als het gaat om de klimaatbestendige stad. Vanuit de inhoudelijke opgave.

En zo'n excursie vindt pas een goede voedingsbodem als je er ook wat mee moet in je werk of wanneer het mensen inspireert die met andere vraagstukken bezig zijn', zegt Lilian. Doen dus.

Het is mooi om de cirkel rond te maken met Florentijn. Waar ik hierboven begon met de desintegrerende werking van het leven in parallelle werelden en de verkrumming van ons landschap, brengt Florentijn ons met één luchtige interventie terug bij de emotie, ons kind-zijn en samenzijn en de zachtheid die toegevoegd kan worden aan plekken. De badeend die nota bene Hong Kong in vervoering brengt.

De uitspraak over de mol in het gazon is van Florentijn. Ik vind hem wel zo mooi dat ik hem als titel voor deze bundel gebruik. 'Er moet', zegt Florentijn, 'af en toe een molshoop ontstaan om de gebruiker weer bezig of betrokken te krijgen.' Ik weet precies wat hij letterlijk bedoelt, want tijdens mijn verblijf op het Drentse platteland, was het gevecht met de mol een regelmatig terugkerende strijd. Ik weet ook wat hij figuurlijk bedoelt en daar gaat het hier natuurlijk om. Het zijn allemaal lagen van betekenissen. Wij willen graag een strak gazon en verwensen de verstoring vanwege de molshoop. Tegelijkertijd betekent de aanwezigheid van de mol dat ons gazon een vruchtbare biotoop is, want anders zou hij niet overleven. Onze tuin vaart dus wel bij de mol. 'Bij veel van mijn werk, 'zegt Florentijn, 'is die sociale interactie van meet af aan heel belangrijk.' Laten we dus met of zonder verhalen goed blijven kijken, luisteren, analyseren en met elkaar in gesprek blijven.

De zoektocht gaat door

Deze bundel betekent nog niet het einde van verhalenvangen voor lenW. En ook niet voor KIS, 'want het past wel bij de KIS-rol', zegt Lilian, 'eerst uitproberen, beetje duwen, beetje trekken.....' Het vormt ook een mooi moment om de balans op te maken. Op de eerste plaats door het team van KIS zelf, over de waarde van het instrument en over de inhoud van de verhalen en met name het inblazen daarvan. Complementair aan het vangen van de verhalen staat immers de landing binnen het ministerie, het zgn. inblazen van de verhalen. Dat is a.h.w. de "Golem" van onze actie: de Golem is een mensfiguur uit een Joodse legende, gemaakt van klei en tot leven gewekt door een rabbijn. Dat is ook de vraag die voor ons voorligt: hoe brengen

we de verhalen tot leven, hoe kunnen verhalen bijdragen aan andersdenken of omdenken binnen het ministerie. Ik nodig het KIS-team uit om ons en zichzelf daarin te helpen, m.n. als het gaat over de landing van de verhalen van de drie kunstenaars.

Daarnaast kwamen Karin en ik in eerdere brainstorms en samen met Lilian in het interview met haar tot de volgende potentiële actielijnen:

1. de verhalen voorleggen aan een aantal interne smaakmakers binnen beide ministeries (n.b.: de opdrachtgevers voor het verhalenvangen komen inmiddels uit BZK en IenW), zoals Peter Heij, Marc Frequin, Ad de Rooij en anderen (Elien Wieringa, Yvonne van der Laan?). Kunnen we Hans Leeflang zelf nog bevragen?
Vorm: serie interviews met interne smaakmakers.
2. een gesprek aangaan op basis van deze verhalen met mensen binnen IenW die bij de belangrijke thema's betrokken zijn van duurzame en slimme mobiliteit (Michel Duinmeijer?), bij circulaire economie (John Butter?) en bij klimaatadaptatie (Pieter Bloemen?).
Vorm: serie interviews met dossierhouders.
3. het organiseren van een inspiratiemiddag met voordrachten en discussie. Twee thema's dienen zich aan. Het eerste thema is het veranderende landschap van Nederland (Eric, Tracy, Hans). Het tweede thema is de toekomst van Nederland (Manfred, Henk en Melle).
Vorm: inspiratiemiddag met inleiding, voordrachten en discussie.
Eventueel zou dit ook georganiseerd kunnen worden in de vorm van lunchlezingen met één enkele voordracht en korte discussie of gelegenheid voor het stellen van vragen.
Iemand als Manfred (+beeldenshow) zou ook gevraagd kunnen worden voor de KIS-jaarlezing.
4. het organiseren van één of verscheidene expedities in het veld ('learning journeys'), zoals de Zuiderzee-expeditie (Hans). Ook interessant en leerzaam zou een casus in Oost-Nederland zijn in het werkgebied van Nelly (leercasus Rivier met Ruimte?) of een bezoek aan de Zero Footprint Campus in Utrecht (Melle).

Vorm: met geïnteresseerde beleidsambtenaren een dag het veld in om concreet te leren, ervaren, proeven, ruiken, zien etc. Eventueel zou als experiment een dergelijke expeditie ook virtueel uitgevoerd kunnen worden.

Bijlage: Adviezen aan KIS uit de acht voor KIS gevangen verhalen

Peter Heerema, Locus (www.locus-heerema.nl)

3 september 2018

In opdracht van KIS heb ik 8 verhalen gevangen van voorlopers en kunstenaars over het thema innovatie. Ik heb die verhalen gebundeld in een rapportje met een kop (de context van het verhalenvangen) en een staart (tussenbalans van de signalen uit de verhalen). Deze bundel is beschikbaar bij Lilian en Karin. Als één van de vervolglijnen zagen zij om in het KIS-team de verhalen te bespreken.

Als handreiking voor een gesprek binnen KIS over de boodschap van die verhalen en over de waarde van het verhalenvangen als instrument, heb ik dit gespreksmemo opgesteld (na consultatie van Philine Krosse, één van mijn mede-verhalenvangers, en in overleg met Karin Kooij).

In dit memo focus ik op drie centrale thema's, die als rode draad door de verhalen heen lopen, waar het ministerie op aangesproken wordt of zou kunnen worden. Het raakt een ander perspectief hoe je naar de opgaven (van energie, klimaat e.d.) kunt kijken en wat dat zou kunnen betekenen voor rol en inrichting van de overheid.

1. Welk Nederland willen we?

Constatering: in de omgang met stad en landschap geven we onszelf te weinig ruimte voor reflectie.

We stellen niet de fundamentele vragen over wat een duurzame toekomst nu werkelijk behelst en wat die toekomst voor ons en voor onze sociale interactie zou kunnen betekenen (Melle, Henk).

We geven te weinig aandacht aan waar we nu staan, waar we vandaan komen en waarom onze fysieke leefomgeving er nu uit ziet zoals het er uit ziet (Hans, Tracy, Eric).

We missen de dialoog over drijfveren en waarden (die betekenis geven aan het menszijn), die voorop zouden moeten staan in de verandering van fysieke omgevingen (Eric, Manfred).

Advies:

- * analyseer eerst grondig het vraagstuk voordat je oplossingen bedenkt, begrijp hoe de vork maatschappelijk aan de steel zit, kijk achter de coulissen.
- * onderzoek de verschillende steden en landschappen op hun intrinsieke vermogen om opgaven (zoals klimaatadaptatie, energietransitie, circulaire economie, digitalisering) op te vangen op een manier die er toe doet (Eric)
- * denk na over het nut van interventies om die te benutten als (nieuw) regionaal-economisch verdienmodel (Eric).
- * zorg als Rijk voor visie en een *grand design* opdat grote, nationale systemen robuust blijven of hersteld worden als dragers van ruimtelijke variatie (Tracy, Eric).

2. Waar halen we de kennis en ideeën voor verandering vandaan?

Constatering: in deze eeuw leert en deelt iedereen expertise en wijsheid in grote en kleine kringen ('loops') en lokale en mondiale netwerken. De oplossing van de majeure vraagstukken komt ook uit deze netwerken, waar de overheid zelf in kan participeren en faciliteren.

Advies:

- * denk in (de verbinding van) netwerken, adresseer vraagstukken door expertise uit allerlei maatschappelijke velden met elkaar te verbinden (Henk, Nelly).
- * waardeer en respecteer dat ons kleine landje een ongekeerde hoge dichtheid aan inspirerende ideeën kent (Tracy), die ideeën hoef je dus niet zelf als ministerie te verzinnen.
- * creëer en faciliteer (mentale) ruimte (Henk, Manfred), bijvoorbeeld door te denken in andere scenario's, zoals een digitale wereld die zich veel sneller ontwikkelt dan beleidsmakers nu veronderstellen en die allerlei repercussies zou kunnen hebben op beleidsvelden van IenW.
- * stuur als overheid niet op gewenste uitkomsten, op 'het goede' of het schitterende vergezicht (omdat die niet binnen het bereik van de overheid liggen), maar op het vermijden van onaanvaardbare uitkomsten (Manfred, Hans), zoals bijvoorbeeld een basisstelsel van collectieve voorzieningen voor diegenen die het echt nodig hebben (denk bijvoorbeeld aan toegankelijkheid en mobiliteitsarmoede, voorkomen van isolement).

3. Wie doet wat?

Constatering: De tijden van verkokering, 'je bent er van, dus je gaat er over' en van zelfopgelegde beperking van handelingsruimte moeten voorbij zijn als we in staat willen zijn om de opgaven het hoofd te kunnen bieden. Wat kan ik nu hier doen waardoor ik deel van de oplossing wordt?

Advies:

- * kom elk als partner optimaal tegemoet aan de realisering van de wensen van andere betrokken partijen (Nelly).
- * gebruik de ruimte die de Omgevingswet straks biedt aan de verschillende overheden om dit te doen en de waarden en belangen van de ander te honoreren (Nelly).
- * kijk dan ook wie het beste een bepaalde maatregel of interventie kan uitvoeren (Eric, Nelly).
- * leer van elkaar in het besef van beperkte beheersbaarheid (Melle).
- * denk na over interventies als katalysator voor sociale interactie (Florentijn).
- * wat worden de nieuwe afspraken tussen burger en overheid (Tracy)?
- * wordt het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' dan ingevuld als deugd of wordt het omkleed met afdwingbare normen, richtlijnen, sancties of contracten (Tracy, Melle, Manfred)⁴.

⁴ Eigen verantwoordelijkheid als deugd betekent dat aan het gedrag van iemand een positief waardeoordeel wordt toegekend, bijvoorbeeld als iemand zich verantwoordelijk toont voor zijn naasten of voor de samenleving als geheel. De overheid zou zich in dit geval kunnen richten op de ontwikkeling van burgerschapscompetenties als empathie, weerbaarheid, betrokkenheid en aanspreekbaarheid (vgl. de insteek van Henk Oosterling), waardoor burgers, instituties en professionals verantwoordelijk kunnen zijn voor probleemoplossing (bijvoorbeeld door het opheffen van belemmeringen, het honoreren van verscheidenheid en het hanteren van vakmanschap en professionaliteit als richtsnoer). Empowerment is de strategie die daarbij past, ontwikkeling van competenties het beleidsinstrument om 'burgerdeugden' te verwerven. Beleid kan dan alleen slagen als burgers bereid zijn om dergelijke deugden te verwerven en in te zetten, bevrijd als ze zijn van de dominantie van bureaucratische systemen. Direct interveniëren doet de overheid dan alleen in het uiterste geval, bijvoorbeeld ter vermijding van onaanvaardbare uitkomsten (bron: 'Verskil maken; eigen verantwoordelijkheid na de verzorgingsstaat', Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Amsterdam, 2006).

